

**Obrazovanje za prava deteta učitelja
i nastavnika u Srbiji**

- *Okvir za izradu programa inicijalnog i stručnog usavršavanja učitelja i nastavnika o pravima deteta u Srbiji -*

FINAL – UCPD – PCF

Radovan Cicvarić

Marija Petrović

Mr Jelena Žunić Cicvarić

Dr Jelena Vranješević

Užički centar za prava deteta, 2019

UVOD

Cilj ovog dokumenta je da odredi okvir za kreiranje programa obuke nastavnika o pravima deteta – na prvom mestu program inicijalnog obrazovanja na fakultetima, ali i programe stručnog usavršavanja, koji će omogućiti nastavnicima da odgovore na izazove poštovanja, zaštite i ostvarivanja prava deteta, što jesu zahtevi njihovog profesionalnog poziva.

Dati okvir za planiranje programa obuke definisan je na osnovu:

- međunarodno prihvaćene definicije obrazovanja za prava deteta i
- specifičnih zahteva koji se odnose na poštovanje, zaštitu i ostvarivanje prava deteta u obrazovnom sistemu, odnosno u kontekstu nastavničke profesije.

U prvom delu, rad daje pregled važećih definicija obrazovanja za prava deteta, koje se odnose na a) normativno određenje prava na obrazovanje za prava deteta kao ljudskog i prava deteta i b) obrazovni sadržaj, svrhu i načine realizacije obrazovanja za prava deteta kao obrazovnog koncepta. U njemu se autori oslanjaju na definicije koje su date od strane relevantnih tela i organizacija, a koje se smatraju opšteprihvaćenim standardima. On uključuje i pojašnjenje pojmova i konceptata koji su povezani sa terminom *obrazovanje za prava deteta*. Ovaj segment okvira osigurava da budući programi odgovaraju standardima koji se postavljaju u pogledu poštovanja normativnog okvira obrazovanja za prava deteta, kao i standardima koji su opšteprihvaćeni u odnosu na sadržaje i ciljeve i time na adekvatan način odgovaraju na obaveze koje države ugovornice Konvencije o pravima deteta imaju u pogledu osiguranja obuka o pravima deteta profesionalaca koji rade sa decom.

U drugom delu, studija se bavi specifičnim zahtevima koji se stavljaju pred nastavničku profesiju u pogledu poštovanja prava deteta, odnosno traženim kompetencijama za njihovo ostvarivanje. On uključuje analizu odredaba Konvencije o pravima deteta u odnosu na prava koja se ostvaruju kroz obrazovni sistem, analizu odgovornosti nastavnika za poštovanje prava deteta u okviru svojih profesionalnih odgovornosti i u svom završnom delu daje listu potrebnih nastavničkih kompetencija za ostvarivanje prava deteta. Kompetencije nastavnika za ostvarivanje prava deteta nisu na adekvatan način prepoznate u odgovarajućim nacionalnim aktima. Definišući te kompetencije, opšti okvir obrazovanja za prava deteta, dat kroz definicije sadržaja i svrhe tog obrazovanja na međunarodnom nivou, konkretizuje se i funkcionalno povezuje sa nastavničkom profesijom u Srbiji i uvažava specifične zahteve koji se na nju odnose. Određivanjem nastavničkih kompetencija daje se jasna poruka o tome na koje ishode ti programi treba da budu usmereni. Uvažavajući činjenicu da ovaj deo dokumenta daje detaljnu listu traženih kompetencija nastavnika, posmatranih kroz prava deteta, on se može koristiti i nezavisno od svoje svrhe, odnosno i kao vodilja nastavnicima za planiranje ličnog stručnog usavršavanja ili kao pomoćni okvir za licenciranje i napredovanje u struci.

Budući programi obrazovanja za prava deteta, bilo da se radi o programima inicijalnog ili stručnog usavršavanja, treba da uvažavaju oba elementa data ovim okvirom, kako bi bili u skladu sa standardima koje propisuje Konvencija o pravima deteta. Oni treba da odgovore na zahteve u pogledu svrhe, sadržaja i načina organizacije obrazovanja za prava deteta profesionalaca koji rade sa decom, ali i specifične zahteve nastavničke profesije date kroz definisane kompetencije, kako bi nakon obuke po datom programu studenti, budući učitelji i nastavnici, bili pripremljeni za uloge i odgovornosti koje se pred njih postavljaju u pogledu zaštite, primene i ostvarivanja prava deteta u okviru svog profesionalnog poziva.

1. POJAM OBRAZOVANJA ZA PRAVA DETETA

Izraz „obrazovanje za prava deteta“ često je tumačen nedovoljno precizno, proizvoljno i na način koji pojednostavljuje njegovo značenje. Na početku, važno je naglasiti da obrazovanje za prava deteta možemo posmatrati na dva načina - kao ljudsko, odnosno pravo deteta i kao obrazovni koncept, koji su neraskidivo povezani i koji se uzajamno dopunjuju.

1.1. Obrazovanje za prava deteta kao pravo deteta

Obrazovanje za prava deteta ima status ljudskog prava, odnosno prava deteta. Konvencija o pravima deteta (UN, 1989), sveobuhvatni međunarodni ugovor kojim su definisana prava deteta, posvećuje ovom pitanju nekoliko članova, čije odredbe definišu normativni okvir ovog prava.

Član 4. Konvencije posvećen je definisanju opštih mera koje su države dužne da preduzmu sa ciljem ostvarivanja prava deteta. U Opštem komentaru broj 5 (UN, 2003), kojim je Komitet za prava deteta¹ dao precizno tumačenje člana 4 Konvencije, između ostalog, navodi se da su države obavezne „da obezbede obuku i izgradnju kapaciteta za sve one koji učestvuju u procesu primene prava deteta... za sve one koji rade sa decom i za decu. Obuka mora da bude sistematska i stalna, da se sastoji od osnovne obuke i usavršavanja. Svrha obuke jeste da se istakne položaj deteta kao nosioca ljudskih prava, da se poveća znanje i razumevanje Konvencije i izazove aktivno poštovanje svih njenih odredaba. Komitet očekuje da vidi da se Konvencija uvažava u stručnim obrazovnim programima, profesionalnim kodeksima i školskim programima na svim nivoima. Razumevanje i poznavanje ljudskih prava mora se podsticati i među decom, kroz školski program i na druge načine“.

Članom 29. Konvencije, kojim se uspostavlja kvalitet obrazovanja kao pravo deteta, navodi se da obrazovanje treba da bude usmereno na „razvoj poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda i principa utvrđenih Poveljom Ujedinjenih nacija“ (stav 1a.) i „pripremanje deteta za odgovoran život u slobodnom društvu, u duhu razumevanja, mira, tolerancije, jednakosti polova, prijateljstva među narodima, etničkim, nacionalnim i verskim grupama i sa licima domorodačkog porekla“ (stav 1.d). U detaljnom tumačenju ovog člana Konvencije (UN, 2001), Komitet navodi da se član 29 stav 1 smatra za „...kamen temeljac za razne programe obrazovanja o ljudskim pravima...“, ističući da „obrazovanje o ljudskim pravima treba da pruži informacije o sadržaju sporazuma o ljudskim pravima, ali deca takođe treba da uče o ljudskim pravima tako što će gledati kako se standardi ljudskih prava primenjuju u praksi, bilo kod kuće, u školi ili unutar zajednice... Obrazovanje o ljudskim pravima treba da bude sveobuhvatan, doživotni proces, i da počne odražavanjem vrednosti ljudskih prava u svakodnevnom životu i iskustvima dece“.

Na kraju, odredbama člana 42 Konvencije propisuje se obaveza država da „... sa principima i odredbama ove Konvencije upoznaju najširu javnost, na odgovarajući način, kako odrasle tako i decu“.

¹ Eng. Committee on the Rights of a Child - Nadzorno telo UN, zaduženo za praćenje ostvarivanja prava deteta na globalnom nivou i tumačenje odredaba Konvencije o pravima deteta.

Svojim tumačenjima, Komitet je istakao važnost učenja o pravima deteta, posmatrajući ga kao jedan od preduslova i neizostavnom merom u funkciji punog ostvarivanja svih prava garantovanih Konvencijom i naglasio nekoliko važnih aspekata. Prvo, da obrazovanje za prava deteta nije namenjeno isključivo deci, kao imaocima prava, već i roditeljima i drugim odraslima koji rade sa decom. Zatim, traži se da se obuka i učenje za prava deteta uspostavi „sistemski“ i u „školskim programima na svim nivoima“, što nesumnjivo upućuje na angažovanje obrazovnog sistema.

Iako Konvencija nije posvetila pravu na obrazovanje za prava deteta nijedan član ekskluzivno, kroz sinergiju odredaba članova 4, 29 i 42, obrazovanje za prava deteta je uspostavljeno kao pravo deteta i dat mu je normativni okvir koji se sastoji u sledećim obavezama država ugovornica:

a. Ugrađivanje odredbi i principa Konvencije o pravima deteta i pristupa zasnovanom na pravima deteta u:

- kurikulume formalnog i neformalnog učenja za decu;
- programe inicijalnog obrazovanja i program stručnog usavršavanja i obuka profesionalaca koji rade direktno sa decom ili o pitanjima koja utiču na decu;

b. Podizanje svesti o odredbama i principima Konvencije o pravima deteta i pristupu zasnovanom na pravima deteta putem sredstava javnog informisanja i drugih kanala komunikacije kako bi se doseglo do šire javnosti (roditelja, staratelja, drugih članova zajednice);

c. Osnaživanje dece kao imalaca prava i odraslih kao nosilaca odgovornosti za zastupanje i primenu odredaba i principa Konvencije i pristupa zasnovanog na pravima deteta u svakodnevnom radu, životu i profesionalnoj praksi.

U skladu sa ovim, a naglašavajući potrebu za jačanjem napora na osiguranju poštovanja prava na obrazovanje za prava deteta, Komitet je dao Republici Srbiji sledeće preporuke u svojim Zaključnim zapažanjima² iz 2017. godine:

- „obradi posebnu pažnju na sistematsko uključivanje nastave o principima i odredbama Konvencije na svim nivoima nastavnog plana i programa“;
- „ojača svoje napore da obezbedi adekvatnu i sistematsku obuku, odnosno senzibilizaciju u vezi sa pravima deteta, profesionalnim grupama koje rade sa decom i za decu, kao što su poslanici Narodne skupštine, sudije, advokati, zdravstveni radnici, nastavnici, direktori škola, profesori univerziteta, socijalni radnici, medijski profesionalci i drugi“;
- „pruži posebnu pažnju učešću dece u širenju informacija o njihovim pravima“;

² Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Serbia, Committee on the Rights of a Child, Geneva, 2017, CRC/C/SRB/CO/2-3

- „podstiče medije da bi se osigurala osetljivost na prava deteta, kao i uključivanje dece u razvoj tih programa“;
- „nastavi sa jačanjem svojih napora na podizanju svesti o Konvenciji u celoj zemlji, u bliskoj saradnji sa nevladinim organizacijama (NVO) i drugim zainteresovanim stranama, a obraćajući posebnu pažnju na udaljena i ruralna područja i decu iz manjinskih grupa“.

1.2. Obrazovanje za prava deteta kao obrazovni koncept

Kada govorimo o obrazovanju za prava deteta kao obrazovnom konceptu, prirodno, termin nas upućuje na učenje, odnosno poučavanje, o sadržaju određenih prava deteta i njihovom razumevanju, što i jeste osnova obrazovanja za prava deteta, ali svakako ne i njegov jedini element. Određivanje pojma „obrazovanje za prava deteta“ bilo je predmet interesovanja mnogih autora, ali i tela i organizacija koje se na globalnom nivou bave pitanjima ljudskih i prava deteta. Najveći broj autora slaže se u tome da je obrazovanje za prava deteta širi pojam od informisanja i učenja o odredbama i principima Konvencije o pravima deteta i da uključuje i druge aspekte. Ističe se potreba da se obrazovanje za prava deteta mora sprovoditi u podsticajnoj i slobodnoj atmosferi i okruženju i na način koji poštuje osnovna četiri principa Konvencije (Lundy, 2012), čime se naglašava važnost samog procesa učenja o pravima deteta. Drugi autori naglašavaju važnost holističkog razumevanja značenja i obima ljudskih prava, kao i sistemske implikacije primene obrazovanja za ljudska prava na svim nivoima obrazovnog sistema (Potvin, Benni, 2013). Tragajući za odgovorom na pitanje šta je svrha obrazovanja za prava deteta, pojedini autori isticali su važnost osnaživanja dece i odraslih da kroz učenje o pravima deteta steknu kompetencije koje će im pomoći da progresivno ostvaruju sva prava deteta (Lundy, McEvoy, 2012), odnosno da preduzmaju akcije za odbranu ljudskih prava i sprečavanje njihovog kršenja (Gerber, 2008). Ovim su obrazovanju za prava pridodati novi elementi, koji upućuju na to da se obrazovanje za prava deteta mora odvijati u podsticajnoj atmosferi, baviti se akcijom, odnosno da se učenjem o pravima deteta deca i odrasli osposobljavaju da dovedu do promena u svom neposrednom okruženju i svetu da bi se osigurala puna realizacija prava sve dece.

Obrazovanje za ljudska prava³ jeste jedno od ljudskih prava deteta garantovano međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima⁴. Shodno ovome, prvenstvena odgovornost na jasnom određivanju ovih pojmova bila je na telima i organizacijama u čijoj nadležnosti je praćenje ostvarivanja ljudskih prava. Tokom Dekade za obrazovanje o ljudskim pravima (1995-2004), Kancelarija visokog komesara za ljudska prava (OHCHR, 1997) pripremila je smernice za vlade, koje su uključivale i definiciju obrazovanja za ljudska prava kao „obuku, diseminaciju i informisanje usmereno ka izgradnji univerzalne kulture ljudskih prava kroz prenos znanja i veština i formiranje stavova“.

Generalna skupština UN 2011. godine otišla je korak dalje i usvojila Deklaraciju o obrazovanju i obuci za ljudska prava⁵, kojom je pojam obrazovanja za ljudska prava odredila preciznije, i to kao „sve obrazovne aktivnosti, aktivnosti obuke, informisanja, podizanja svesti i

³ Human Rights Education

⁴ Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima (1948) i Međunarodnom konvencijom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966)

⁵ United Nations Declaration on Human Rights Education and Training (2011), adopted by the General Assembly, Resolution 66/137, A/RES/66/137, 19 December 2011)

učenja koje imaju za cilj promovisanje univerzalnog poštovanja svih ljudskih prava i osnovnih sloboda i na taj način doprinose sprečavanju kršenja ljudskih prava, kroz obezbeđivanje znanja, veština i razvijanjem stavova i ponašanja pojedinaca, kako bi se osnažili da doprinesu izgradnji i promovisanju univerzalne kulture ljudskih prava. Obrazovanje i obuka o ljudskim pravima obuhvata:

(a) Obrazovanje o ljudskim pravima, koje podrazumeva pružanje znanja i razumevanja, normi i principa ljudskih prava, vrednosti koje ih podržavaju i mehanizama za njihovu zaštitu;

(b) Obrazovanje kroz ljudska prava, koje uključuje učenje i podučavanje na način koji poštuje prava i nastavnika i učenika;

(c) Obrazovanje za ljudska prava, koje uključuje osnaživanje osoba da uživaju i ostvaruju svoja prava i da poštuju i podržavaju prava drugih. (UN, 2011: Član 2)

Kao što su prava deteta deo ukupnog korpusa ljudskih prava, tako je i obrazovanje za prava deteta specifični deo obrazovanja za ljudska prava. Uvažavajući činjenicu da je obrazovanje za prava deteta neodvojivi deo obrazovanja za ljudska prava, zagovornici zaštite prava deteta dosledno su se zalagali da se principi sadržani u članu 2 Deklaracije moraju primeniti identično i na obrazovanje za prava deteta, tako da ono bude definisano sagledavajući tri ključna aspekta, odnosno da pruži odgovore na pitanja:

- šta je **sadržaj** takvog obrazovanja,
- kako treba da bude organizovan **proces obrazovanja** i
- koja je njegova **svrha**.

Komitet za prava deteta u svom Opštem komentaru broj 1 dao je pojašnjenje člana 29 Konvencije o pravima deteta, koji jednim svojim stavom govori i o obrazovanju za prava deteta, a koje je zasnovano na identičnim principima.

Obrazovanje za prava deteta (eng. Child Rights Education) podrazumeva učenje i poučavanje **o odredbama Konvencije o pravima deteta i pristupu zasnovanom na pravima deteta** sa ciljem osnaživanja dece i odraslih da preduzmu aktivnosti na polju zastupanja i primene prava deteta u porodici, školi, lokalnoj zajednici, na lokalnom, nacionalnom i globalnom nivou (UNICEF, 2014).

Ova definicija obrazovanja za prava deteta, data od strane UNICEF-a, prihvaćena je od svih drugih relevantnih organizacija koje se bave pitanjima ostvarivanja i zaštite prava deteta, a zasnovana je na stavovima Komiteta za prava deteta, Visokog komesara za ljudska prava UN i Deklaracije o obrazovanju i obuci za ljudska prava.

Shodno ovome, obrazovanje za prava deteta uključuje tri međusobno povezane dimenzije, to jest perspektive (UNICEF, 2014):

- učenje o pravima deteta - odnosi se na sadržaj učenja/poučavanja, odnosno na kurikulum, koji je čvrsto zasnovan na upoznavanju sa odredbama Konvencije o pravima deteta i pristupu zasnovanom na pravima deteta, što uključuje pružanje znanja i razumevanja o sadržaju

konkretnih prava, normi i principa prava deteta, vrednosti koje ih podržavaju i mehanizama za njihovu zaštitu, ali i osnaživanje dece i odraslih u svojim ulogama imalaca prava i nosilaca odgovornosti, uključujući razumevanje njihovog međusobnog odnosa;

- učenje **kroz** prava deteta – odnosi se na zahtev da se učenje o pravima deteta mora odvijati u podsticajnom, nediskriminišućem, bezbednom i participativnom okruženju. To uključuje transformaciju okruženja u kojem se uči i poučava u ono koje je zasnovano na praktičnom poštovanju prava deteta u svim situacijama, što se postiže upravo praktičnom primenom pristupa zasnovanog na pravima. Na ovaj način ostvaruje se jedinstvo između teorije (sadržaja učenja o pravima deteta) i prakse. To je i učenje po modelu, kada dete postaje svesno da se učenje „o” pravima deteta potvrđuje kroz praktične situacije u njegovim/njenim odnosima sa vršnjacima, odraslima i institucijama (državom). Kroz ovu dimenziju obrazovanja za prava deteta naglašeno je da su način i proces učenja i poučavanja jednako važni kao i ono o čemu se uči;

- učenje **za** prava deteta – naglašava svrhu obrazovanja za prava deteta. Učeci „o” i „kroz” prava deteta, deca i odrasli bi trebalo da budu osnaženi da primenju stečena znanja, kako u pogledu traženja punog poštovanja svojih prava, tako i da zahtevaju poštovanje prava drugih. Kroz učenje za prava deteta, deca i odrasli se osnažuju da menjaju svoje šire okruženje, na lokalnom, nacionalnom, pa i globalnom nivou, tako da ono bude zasnovano na punom poštovanju i ostvarivanju svih prava deteta i ljudskih prava. Ono naglašava stavljanje u funkciju opšteg dobra, onoga što je usvojeno kao znanje, veština i vrednost učeci „o” i „kroz” prava deteta;

a sve u normativnom okviru obrazovanja za prava deteta, kao ljudskog prava, odnosno prava deteta.

1.2.1. Pristup zasnovan na pravima deteta

Obrazovanje za prava deteta je mnogo više od informisanja o odredbama i principima Konvencije. Učenje o sadržaju Konvencije, odnosno o sadržaju članova kojima se definišu prava deteta, jeste važan i neophodan element obrazovanja za prava deteta, ali ne i jedini. Obrazovanje za prava deteta obuhvata i učenje o *pristupu zasnovanom na pravima deteta* kao obavezni i neizostavni element obrazovanja za prava deteta. Dok je učenje o sadržaju Konvencije prilično jasan koncept, učenje o pristupu zasnovanom na pravima deteta zahteva dodatno pojašnjenje.

Pojam „*pristup zasnovan na ljudskim pravima*” (eng. Human Rights Based Approach - HRBA⁶) je relativno nov. U upotrebi je poslednjih dvadesetak godina, a od 2003. godine prihvaćen je kao obavezni pristup u radu Ujedinjenih nacija i svih njenih agencija, uključujući UNICEF, UNDP, UNESCO i drugih. Prema Izjavi o zajedničkom razumevanju o pristupima zasnovanim na ljudskim pravima⁷, Ujedinjene nacije definisale su ovaj pojam kroz sledeća tri principa:

⁶ Često možemo sresti i pojam Rights Based Approach (RBA), koji ima šire značenje, koje za razliku od HRBA, obuhvata i druga prava (na primer, prava iz domena intelektualne svojine, stečena prava poput penzija i druga), koja nisu isključivo povezana sa pravima definisanim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima.

⁷ UN Statement of Common Understanding on Human Rights-Based Approaches to Development Cooperation and Programming

1. Svi programi razvojne saradnje, politike i tehnička pomoć treba da doprinesu ostvarivanju ljudskih prava kako je utvrđeno Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima i drugim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima.

2. Standardi ljudskih prava i principi koji proizlaze iz Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i drugih međunarodnih instrumenata za ljudska prava, biće vodilja za planiranje u svim sektorima i u svim fazama realizacije programa i politika UN i njenih agencija.

3. Svi programi razvojne saradnje biće usmereni ka osnaživanju nosilaca odgovornosti da ispune svoje obaveze i imalaca prava da zastupaju i uživaju svoja prava.

Na osnovu ovoga, pristup zasnovan na ljudskim pravima možemo definisati kao okvir za rad u procesu ljudskog razvoja koji je normativno zasnovan na međunarodnim standardima ljudskih prava i koji je praktično usmeren na promociju i zaštitu ljudskih prava.

Pored UN i njenih agencija, pristup zasnovan na ljudskim pravima prihvaćen je kao način rada skoro svih međunarodnih organizacija, na globalnom i regionalnom (uključujući Evropsku uniju, Savet Evrope, Organizaciju za evropsku bezbednost i saradnju), ali i najvećeg broja nacionalnih razvojnih agencija i međunarodnih organizacija za ljudska prava i prava deteta. Ovim je pristup zasnovan na ljudskim pravima priznat kao primarni način postupanja na globalnom nivou.

Osnovna razlika koju je pristup zasnovan na ljudskim pravima doneo u odnosu na ranije pristupe, odnosi se na tri ključna aspekta:

- krajnji cilj intervencije se pomera sa zadovoljavanja potreba na ostvarivanje prava;
- proces ostvarivanja cilja je jednako važan kao i cilj i mora biti zasnovan na poštovanju ljudskih prava i
- pojedinac se posmatra kao imalac prava, aktivni učesnik u procesu svog razvoja i ostvarivanja svojih prava, dok se kroz sve postupke jasno definišu nosioci odgovornosti za ostvarivanje ljudskih prava.

Tabela 1. Uporedni prikaz pristupa zasnovanog na ljudskim pravima u odnosu na druge

Humanitarni pristup	Pristup zasnovan na zadovoljenju potreba	Pristup zasnovan na ljudskim pravima
Fokus je na aktivnosti (onome što radimo), a ne na krajnjem cilju	Fokus je na aktivnosti (onome što radimo), a ne na krajnjem cilju	Fokus je na procesu i krajnjem ishodu intervencije
Cilj je promocija dobročinstva	Cilj je zadovoljenje potreba	Cilj je poštovanje ljudskog prava

Prepoznaje moralnu odgovornost onih koji imaju, radi pomoći onima koji su ugroženi	Prepoznaje se zadovoljavanje potreba pojedinaca kao legitimni zahtev	Prepoznaje individualna i grupna ljudska prava kao pravni zahtev za postupanje nosilaca odgovornosti
Pojedinci se posmatraju kao žrtve	Pojedinci se posmatraju kao pasivni primaoci pomoći ili podrške	Pojedinci se prepoznaju kao aktivni učesnici u procesu ostvarivanja svojih prava koji se osnažuju kroz proces intervencije da traže i zastupaju svoja prava
Pojedinci zaslužuju pomoć i podršku	Pojedinci zaslužuju pomoć i podršku	Pojedinci imaju pravo na podršku – imaoci prava
Uticaj je na manifestaciji problema – pojavni oblik problema	Uticaj je na neposrednim uzrocima problema	Uticaj na strukturne uzroke problema koji se detaljno analiziraju, uključujući i konsekvence

Pristup zasnovan na pravima deteta (eng. Child Rights Based Approach – CRBA⁸) deo je opšteg koncepta pristupa zasnovanog na ljudskim pravima. Oni se mogu posmatrati kao sinonimi, s tom razlikom što pristup zasnovan na pravima deteta za normativni okvir uzima odredbe Konvencije o pravima deteta i specifično se odnosi na decu i politike koje se odnose na njih. Komitet za prava deteta dao je svoju definiciju pristupa zasnovanog na pravima deteta⁹ na sledeći način i kroz sledeće principe:

- Poštovanje dostojanstva, života, opstanka, razvoja, zdravlja, učešća i nediskriminacije deteta kao osobe koja je imalac prava treba da bude uspostavljeno kao prioritetni cilj svih politika država članica u vezi sa decom;
- To se najbolje ostvaruje poštovanjem, zaštitom i ispunjavanjem svih prava iz Konvencije o pravima deteta i njenih fakultativnih protokola;
- Pristup zasnovan na pravima traži promenu paradigme prema kojima se deca percipiraju i tretiraju kao „objekti“ kojima je potrebna pomoć, na onu koja decu vidi kao nosioce prava o kojima se ne može pregovarati;
- Pristup zasnovan na pravima deteta je onaj koji podstiče ostvarivanje prava sve dece kao što je navedeno u Konvenciji razvijanjem kapaciteta nosilaca odgovornosti da ispune svoje obaveze poštovanja, zaštite i ostvarivanja prava (član 4) i kapaciteta imalaca prava da potražuju svoja prava vođeni u svakom trenutku osnovnim

⁸ U upotrebi se mogu sresti i termini Child Rights Approach (CRA). Komitet za prava deteta koristi termin kao u ovom dokumentu – CRBA.

⁹ Committee on the Rights of the Child, *General Comment No. 13 (2011): The right of the child to freedom from all forms of violence*, CRC, Geneva, 2011, para. 59, <www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.13_en.pdf>, accessed January 9, 2019

principima Konvencije: nediskriminacije (član 2), najboljim interesima deteta (član 3), pravom na život, opstanak i razvoj (član 6) i poštovanjem stavova deteta (član 12);

- Deca takođe imaju pravo da budu usmeravana i vođena u ostvarivanju svojih prava od strane roditelja, staratelja i članova zajednice, u skladu sa razvojnim sposobnostima dece (član 5).

Pristup zasnovan na pravima deteta ne odnosi se isključivo na obrazovanje o ljudskim pravima, odnosno pravima deteta, već se primenjuje kao način rada u realizaciji različitih projekata, radu organizacija i institucija koja rade da decom i za decu i svih drugih aktivnosti koje sprovodimo sa decom bez obzira na okruženje i kontekst.

Kada govorimo o pristupu zasnovanom na pravima deteta samo u kontekstu obrazovanja za prava deteta, govorimo o njegovom neizostavnom elementu, bez kojeg obrazovanje za prava deteta nije celovito i bez kojeg nije moguće ostvariti osnovnu svrhu obrazovanja za prava deteta.

U kontekstu „učenja o pravima deteta“, kroz učenje o pravima i principima Konvencije upoznaje se sa sadržajem prava, dok se kroz učenje o pristupu zasnovanom na pravima daje širi kontekst ljudskih prava i prava deteta, upoznaje se sa pravilima koja važe u sistemu prava deteta, mehanizmima i ograničenjima u ostvarivanju i uživanju prava, ulogama i odgovornostima i dece i odraslih u procesu ostvarivanja ljudskih prava i prava deteta. U osnovi učenja o pristupu zasnovanom na pravima, nalazi se razumevanje pojmova i odnosa „imalaca prava“ i „nosilaca odgovornosti“, koji je daleko kompleksniji od bazičnog razumevanja stava da su deca ta koja imaju prava, a odrasli dužni da ih poštuju. Kao što je Komitet dao u svojoj definiciji, pristup zasnovan na pravima traži promenu načina na koji gledamo na decu – kao osobe koje od rođenja imaju neotuđiva prava i koje tretiramo onako kako bismo želeli da i nas tretiraju – sa uvažavanjem dostojanstva i poštovanjem ličnosti deteta; bez diskriminacije; s uvažavanjem njihovih najboljih interesa i sigurnosti; sa mogućnostima da se razvijaju do punog potencijala, uz podršku ljudi oko sebe i da je njihovo mišljenje traženo i shvaćeno ozbiljno. Pristup zasnovan na pravima ovu perspektivu (da ih tretiramo onako kako bismo želeli da nas tretiraju) primenjuje na sva ljudska bića – i decu i odrasle, a to podrazumeva da je neophodno poštovati i prava nastavnika, roditelja i drugih odraslih kao i prava deteta. On potencira i odgovornost dece u poštovanju prava svojih vršnjaka. Iako je u osnovi pristup zasnovan na pravima fokusiran na osnaživanje dece kao imalaca prava da traže i zahtevaju ostvarivanje svojih prava i na osnaživanju nosilaca odgovornosti da ispunjavaju svoje odgovornosti za poštovanje prava deteta, on nedvosmisleno promoviše i odgovornost dece za poštovanje prava drugih – kako druge dece tako i odraslih, koji pored toga što su nosioci odgovornosti za poštovanje prava deteta, istovremeno su i imaoци svojih ljudskih prava koje je jednako važno poštovati. Ovde je, ipak, uvek važno naglasiti da se odgovornost deteta za poštovanje prava drugih ne sme poistovetiti sa ispunjavanjem određenih obaveza kao preduslovom za uživanje prava. Pristup zasnovan na pravima promoviše tezu da poštovanje prava deteta nije nadređeno poštovanju ljudskih prava odraslih, i da odnos imalaca prava i nosilaca odgovornosti nije odnos suprotstavljenih strana, već da je on zasnovan na međusobnoj saradnji i podršci, gde je i jednima i drugima potrebno osnaživanje – imaoцима prava da zahtevaju ostvarivanje svojih prava, a nosioцима odgovornosti da ispunjavaju svoje dužnosti u pogledu poštovanja, zaštite i ostvarivanja prava deteta. Izostavljanje učenja o pristupu zasnovanom na pravima iz opšteg konteksta učenja o pravima deteta, dovelo bi do toga da se deca i odrasli upoznaju samo sa listom prava navedenih u

Konvenciji i njihovim sadržajem, bez mogućnosti da i razumeju njihovu suštinu, što neminovno vodi ka daljem kršenju prava, njihovoj zloupotrebi i urušavanju vrednosti na kojima se zasnivaju ljudska i prava deteta.

Kada govorimo o dimenzijama „učenje kroz prava deteta“ i „učenje za prava deteta“, odnosno kreiranju adekvatnog okruženja za učenje o pravima deteta i primenu prava u širem okruženju, pristup zasnovan na pravima deteta je najbolji način za transformaciju tih okruženja na način koji podrazumeva poštovanje prava deteta i ljudskih prava odraslih. Primena ovog pristupa neminovno vodi ka osiguranju bezbednog, participativnog, sigurnog, nediskriminišućeg okruženja koje nije neophodno samo za učenje o pravima deteta, već i za realizaciju obrazovnog procesa uopšte. Njegovom praktičnom primenom naglašava se važnost samog procesa učenja, koji je podjednako važan kao i sam cilj i taj proces mora biti zasnovan na uvažavanju i poštovanju prava deteta i ljudskih prava. Pristup zasnovan na pravima izlazi iz uskog okvira shvatanja da je dovoljno samo zahtevati poštovanje i ostvarivanje isključivo svojih prava u svom ličnom okruženju, već upućuje na to da se znanja, veštine i stavovi stečeni kroz obrazovanje za prava deteta stave u funkciju promene šireg okruženja – lokalnog, nacionalnog, pa i globalnog. On nedvosmisleno podstiče i upućuje i decu i odrasle da preduzmu aktivnosti na polju zaštite i ostvarivanja prava drugih, odnosno za delovanje koje podrazumeva zaštitu i ostvarivanje prava deteta i ljudskih prava, kao civilizacijske vrednosti koje važi svugde, uvek i u odnosu na sve ljude.

1.3. Obrazovanje za prava deteta u kontekstu drugih obrazovnih koncepata

Sa razvojem ljudskih prava i prava deteta i sa promenama koje se odnose na ulogu i značaj obrazovanja u demokratskom društvu, procesa demokratizacije obrazovanja, poslednjih decenija u upotrebu je ušao veliki broj različitih termina i odrednica koje označavaju različite pristupe i fokuse u obrazovanju. Pored pomenutih obrazovanja za ljudska prava i obrazovanja za prava deteta, često su u upotrebi i sledeći koncepti: interkulturalno obrazovanje, inkluzivno obrazovanje, obrazovanje za mir, obrazovanje za toleranciju i nenasilje, rodne studije, građansko obrazovanje, obrazovanje za demokratiju i drugi.

Postoji značajno podudaranje između termina „obrazovanje za ljudska prava“ i „obrazovanje za prava deteta“. Prava deteta su podskup ljudskih prava, ali je odnos između imalaca prava i nosilaca odgovornosti isti i u sistemu ljudskih prava kao u sistemu prava deteta. Ipak, Konvencija donosi neka specifična prava koja se odnose samo na decu, te u tom smislu, obrazovanje za prava deteta uključuje i učenje o nekim specifičnim pravima, principima i načinima ostvarivanja koji nisu obuhvaćeni obrazovanjem za ljudska prava.

Takođe, postoji značajna podudarnost između obrazovanja za ljudska prava (a time i obrazovanja za prava deteta) sa građanskim obrazovanjem. Građansko obrazovanje se prvenstveno koncentriše na demokratska prava i odgovornosti i aktivno učešće, u odnosu na građansku, političku, društvenu, ekonomsku, pravnu i kulturnu sferu društva. S druge strane, obrazovanje za ljudska/prava deteta se bavi širim spektrom ljudskih prava i osnovnih sloboda u svakom aspektu života ljudi. Stoga se obrazovanje za ljudska prava smatra širim pojmom od građanskog obrazovanja, odnosno ono „ujedinjuje i podstiče“ druge vrste obrazovanja (Slika 1), kao što je građansko obrazovanje, obrazovanje za održivi razvoj, obrazovanje za demokratiju, obrazovanje za mir i obrazovanje za antirasizam i druge slične obrazovne koncepte (Nancy, 2004). Slično je i sa interkulturalnim obrazovanjem i rodnim studijama, koje svoje uporište nalaze

u pojedinačnim ljudskih pravima ili grupama prava, konkretno u pravu na zaštitu od diskriminacije, odnosno manjinskim pravima u slučaju interkulturalnog obrazovanja, i koriste obrazovanje za ljudska prava kao osnovu za dalju razradu obrazovanja koja su specifično usmerena na pitanja rodne ravnopravnosti i ostvarivanja manjinskih prava i politika.

Termin „Obrazovanje za razvoj“ (koji koristi UNICEF za obrazovanje o promovisanju građanskog angažovanja i učešća, posvećenosti globalnoj solidarnosti), obuhvaćen je širim i konceptualno jačim terminom „obrazovanje za prava deteta“. Upotrebi termina „obrazovanje za prava deteta“ daje se prednost nad terminom „obrazovanje za razvoj“ jer ono izražava eksplicitnije link ka odredbama i principima Konvencije (UNICEF, 2014).

Ono što obrazovanje za ljudska prava i obrazovanje za prava deteta izdvaja od ostalih sličnih koncepata, jeste status ljudskog prava, kao i veoma precizna i međunarodno priznata definicija, koja određuje ove pojmove u sadržinskom smislu, sa jasno postavljenim ciljevima i načinima ostvarivanja. Pored ovoga, drugi obrazovni koncepti po pravilu uzimaju obrazovanje za ljudska prava i prava deteta za osnovu, na kojoj razrađuju određene specifične pristupe koji fokus stavljaju na pojedina ljudska prava i/ili teme koje su u uskoj vezi sa ostvarivanjem ljudskih prava.

Slika1: Preuzeto iz priručnika Kompas, Centar za građansko obrazovanje, 2006.

1.4. Zaključna razmatranja

Određenjem pojma „obrazovanje za prava deteta“ kao ljudskog prava definisan je zakonski okvir za ostvarivanje ovog prava, odnosno prepoznate su obaveze država koje su kao nosioci odgovornosti dužne da realizuju, a istovremeno deca su prepoznata kao imaoci ovog prava. Iako obrazovanje za prava deteta nije odgovornost samo škola i formalnih okruženja za učenje, uloga škole, odnosno obrazovnog sistema u procesu podizanja svesti, osnaživanja dece za primenu prava deteta i učenja o pravima deteta od najvećeg je značaja. Samo kroz obrazovni

sistem moguće je ostvariti pravo na obrazovanje za prava deteta u skladu sa standardom koji propisuje Konvencija, koji podrazumeva da je obrazovanje za prava deteta dostupno svoj deci, na svim nivoima obrazovanja.

Naglašeno je da je obrazovanje za prava deteta - pravo deteta, i da prvenstveno pripada deci, ono je svakako namenjeno i odraslima. To proizilazi iz date definicije, ali i navedenih principa na kojima počiva obrazovanje za prava deteta, kao i preporuka Komiteta za prava deteta. U suštini, obrazovanje odraslih za prava deteta predstavlja preduslov za ostvarivanje ovog prava deteta. Nemoguće je uspostaviti obrazovanje za prava deteta na način koji je u skladu sa relevantnim standardima za ovo pravo – integrisati ga u programe obrazovnih institucija, dostupnom svoj deci na svim nivoima obrazovanja – bez prethodno obučених učitelja i nastavnika, koji poseduju odgovarajuća znanja, veštine i stavove koji su u funkciji poučavanja dece o pravima i principima Konvencije o pravima deteta i pristupu zasnovanom na pravima deteta. Dakle, pored obaveze države da obrazovanje učini dostupnim svoj deci kroz zvanični obrazovni sistem, obaveza države je i da obrazovanje za prava deteta uključi u programe inicijalnog obrazovanja i stručnog usavršavanja nastavnog kadra, ali i drugih profesionalaca koji rade sa decom i na pitanjima od značaja za njih.

Kroz određenje istog pojma kao obrazovnog koncepta, definisan je sadržaj, način primene obrazovanja za prava deteta i njegov krajnji cilj, odnosno svrha. Osnovna svrha obrazovanja za prava deteta je da osnaži decu, kao imaoce prava, da traže ostvarivanje svojih prava, ali i odrasle – kao nosioce odgovornosti, da ispunjavaju svoje uloge. Ono promoviše zajednički rad dece i odraslih na ostvarivanju prava deteta i ljudskih prava, a to se postiže kroz učenje/poučavanje o odredbama i principima Konvencije o pravima deteta i pristupu zasnovanom na pravima deteta, u okruženju koje je zasnovano na doslednom poštovanju prava deteta u svim situacijama.

Ovim je dat opšti okvir koji je neophodno uvažiti prilikom planiranja programa obuka o pravima deteta, kako dece, tako i odraslih. Sa stanovišta obrazovanja za prava deteta odraslih, odnosno učitelja i nastavnika, što je u fokusu ovog rada, pomenuto se odnosi na planiranje programa inicijalnog obrazovanja na fakultetima koji obučavaju nastavni kadar i programe stručnog usavršavanja.

Ipak, za kreiranje takvih programa, ovaj opšti okvir dat kroz razumevanje pojma „*obrazovanje za prava deteta*“, nije sam po sebi dovoljan. Neophodni elemenat su ishodi takvog obrazovanja, odnosno neophodno je dati odgovor na pitanje koje kompetencije (znanja, stavove i veštine) naši učitelji i nastavnici treba da dobiju i usvoje kroz te programe, kako bi na odgovarajući način, u okviru svog radnog mesta, odgovornosti i nadležnosti koje imaju, mogli da primenjuju obrazovanje za prava deteta sa decom. Sasvim je jasno da, na primer lekari, sudije, socijalni radnici ili nastavnici, u okviru svojih nadležnosti, imaju odgovornosti čiji zajednički imenitelj jeste ostvarivanje, zaštita i primena prava deteta, ali je i činjenica da postupaju u različitim kontekstima, slučajevima i situacijama, što zahteva i različite kompetencije, odnosno i delimično različite programe obuka za prava deteta. Ovo podrazumeva da se programi obuka za prava deteta za različite profesije moraju konkretizovati specifičnim zahtevima u pogledu ishoda tih obuka, koje će uvažiti specifičnost svake od struka. Konkretno, za učitelje i nastavnike to podrazumeva da je neophodno sagledati i uvažiti specifičnost njihove uloge u obrazovnom sistemu, dužnosti koje nosi njihovo radno mesto, odgovornosti koje imaju u pogledu poštovanja prava deteta, koje proizilaze iz međunarodnog, ali i domaćeg zakonskog okvira, odnosno odrediti

kompetencije neophodne za ostvarivanje prava deteta za nastavničku profesiju, što je i urađeno u narednom delu rada.

2. KOMPETENCIJE NASTAVNIČKE PROFESIJE

Određivanjem kompetencija za ostvarivanje prava deteta, opštem okviru za obrazovanje za prava deteta datom kroz određenje obrazovanja za prava deteta kao prava deteta i kao obrazovnog koncepta, pridodaće se neophodni elementi na osnovu kojih će biti moguće kreirati odgovarajuće programe obuke za prava deteta za nastavničku profesiju. Na ovaj način uvažiće se specifičnosti nastavničkog poziva u odnosu na odgovornosti za primenu, zaštitu i poštovanje prava deteta i opšti okvir će se konkretizovati i usmeriti u skladu sa ovim specifičnostima.

2.1. Pojam kompetencija

Pristup zasnovan na kompetencijama nastavnika (*competence based teacher education*) koji se pojavio prvo u anglosaksonskoj sredini da bi se potom proširio na veliki deo sveta, nastao je kao odgovor na pritisak obrazovne politike da se podigne kvalitet obrazovanja preko obezbeđivanja „boljih nastavnika“ (Radulović, Pejatović i Vujisić-Živković, 2010) . Pod uticajem bihejviorističke psihologije obrazovanja, kompetencije su definisane kao znanja i umenja izražena kroz merljive karakteristike i ponašanje. Na taj način, kompetencije pružaju mogućnost upoređivanja nastavnika i obezbeđuju da se na osnovu njihovog merenja planira dalje profesionalno usavršavanje nastavnika kako bi se te kompetencije unapredile (Radulović, Pejatović i Vujisić-Živković, 2010) . Međutim, pojam kompetencija bio je predmet osporavanja i rasprava, pre svega zbog svoje utemeljenosti u bihejviorističkoj psihologiji, tj. zbog toga što se kompetencije definišu kroz opaziva i merljiva ponašanja nastavnika koji obavlja svoju profesionalnu ulogu (Pantić i Wubbels, 2010). Pojam kompetencije je osporavan i zbog suviše uskog načina na koji se one definišu: autori koji ovaj koncept kritikuju smatraju da kompetencije ne mogu da se svedu na profesionalne veštine budući da one predstavljaju mnogo više od toga. Kompetentan profesionalac prema njihovom mišljenju mora kritički da razmatra svoju profesionalnu ulogu i njene odnose sa zahtevima društva koje se kontinuirano menja. Kompetencija predstavlja i razumevanje istorijskog, političkog i ekonomskog konteksta određenog obrazovnog sistema koji se ne manifestuje nužno na vidljiv način (Barnett, 1994) . Džon Eliot, jedan od vodećih savremenih teoretičara obrazovanja, smatra da su vrednosti ključne u definisanju nastavničkih kompetencija, budući da su one osnova procesa obrazovanja i vaspitanja i profesionalne delatnosti nastavnika. Obrazovanje je prema njegovom mišljenju praktično/etičko nastojanje, a ne vid instrumentalne akcije; kvalitet ishoda obrazovanja pre svega zavisi od (obrazovnog) kvaliteta transakcija između nastavnika i učenika, a one se ne mogu svesti na meru instrumentalne efikasnosti. Zato je kompetentan nastavnik onaj koji je sposoban da prepozna obrazovne vrednosti u transakcijama sa učenicima (Radulović, Pejatović i Vujisić-Živković, 2010). Etička i socijalna dimenzija su ključne za razumevanje nastavničke profesije, budući da se od nastavnika traži da bude refleksivni i autonomni praktičar koji kritički preispituje i unapređuje sopstvenu praksu i donosi različite autonomne odluke imajući u vidu etičke standarde svoje profesije.

I drugi autori se slažu u stavu da je kompetencije potrebno definisati šire od liste opazivih i merljivih veština (tehničke prirode) i usvajaju širi pojam kompetencija koji se sastoji od znanja/razumevanja, veština, potencijala/sposobnosti, kao i uverenja i moralnih vrednosti:

- Kompetencije su *integrisani skup ličnih karakteristika, znanja, veština i stavova potrebnih za delotvorno izvođenje nastave u različitim nastavnim kontekstima* (Tigelaar, Dolmans, Wolfhagen and Van der Vleuten, 2004).
- Kompetencije predstavljaju *više od znanja i veština – to je sposobnost rešavanja zahtevnih problema angažovanjem psiho-socijalnih kapaciteta: veština i stavova* (OECD, 2010).
- Kompetencije predstavljaju *složen sistem - sklop kognitivnih i praktičnih veština i sposobnosti, iskustava, strategija, navika, ali i emocija, vrednosti, motivacije, stavova, kao i sposobnost njihovog uvremenjenog korišćenja, koje je adekvatno problemu. Na taj način kompetencije predstavljaju integraciju deklarativnog (znanje o), proceduralnog (znanje kako) i kondicionalnog (znanje kada) znanja* (Rajović i Radulović, 2007).
- Profesionalne kompetencije nastavnika čine dinamičke kombinacije znanja, kognitivnih i praktičnih veština, kao i stavova i vrednosti koje nastavnik/ca ume da koristi tokom obavljanja svojih profesionalnih aktivnosti (Gonzales and Wagenaar, 2008).

Brojna istraživanja ukazuju na činjenicu da su nastavnici ključni faktor od kojeg zavise kvalitet obrazovnog procesa kao i obrazovna postignuća i motivacija učenika (OECD, 2005), (Sanders and Rivers, 1996), (Villegas- Reimers and Reimers, 2000) i da ukoliko hoćemo da unapređujemo obrazovni sistem, moramo da unapređujemo kompetencije nastavnika. Profesionalni razvoj nastavnika predstavlja kontinuirani proces koji se sastoji od sposobnosti i mogućnosti da se usvajaju i grade profesionalno znanje, stavovi i vrednosti kao osnova za preispitivanje i razvoj profesionalne prakse (Vranješević, Trikić, 2013). Evropska komisija smatra da je ključni zadatak za koji nastavnici moraju da budu pripremljeni to da umeju da odgovore na izazove društva znanja, kao i da aktivno učestvuju i pripremaju učenike za proces autonomnog celoživotnog učenja. Nastavnici moraju da budu u stanju da kritički promišljaju proces učenja i poučavanja kroz preispitivanje sadržaja nastavnih predmeta, kurikuluma, osnova pedagoškog i metodičkog rada, inovacija i socijalne i kulturološke dimenzije obrazovanja: „*Nastavničke kompetencije uključuju njihovo poznavanje predmeta, sadržaja kurikuluma, pedagoške inovacije, istraživanje i kulturne i socijalne dimenzije podučavanja. One su kapacitet pojedinca koji se iskazuje u vršenju složenih aktivnosti u vaspitno- obrazovnom radu i predstavljaju skup potrebnih znanja, veština i vrednosnih stavova nastavnika*” (Evropska komisija, 2012).

Ključne kompetencije nastavnika su (Evropska komisija, 2012):

1. **Saradnja sa drugima:** nastavnička profesija mora da bude zasnovana na vrednostima socijalne inkluzije i podsticanja potencijala svake osobe koja uči. Nastavnici treba da su u stanju da podstiču svako dete i da ga podrže u procesu razvoja svih potencijala koje ima i aktivnom učešću u svom okruženju. Nastavnik treba da je u stanju da kritički promišlja načine učenja i poučavanja, kako bi ih stalno unapređivao.
2. **Znanje, tehnologija i informacije:** nastavnici treba da su u stanju da koriste različite vrste/tipove znanja; treba da umeju da analiziraju, validiraju, reflektuju i prenose znanje uz korišćenje tehnologija tamo gde je to prikladno; treba da upućuju učenike na različite izvore znanja, da poznaju sadržaj oblasti koju predaju, ali i principe

celoživotnog učenja. Treba da imaju širok spektar metoda učenja i poučavanja i da ih prilagođavaju potrebama onih koji uče.

3. **Rad „sa“ i „unutar“ društva:** nastavnik treba da pripremi one koji uče da odgovorno participiraju u građanskom, demokratskom društvu; treba da promoviše mobilnost, saradnju i vrednosti interkulturalnog društva; da uspostavi balans između uvažavanja različitosti koje postoje u grupi onih koji uče i zajedničkih vrednosti koje ih povezuju; treba da razume faktore koji kreiraju socijalnu koheziju i faktore koji utiču na socijalnu isključenost, kao i etičku dimenziju društva znanja. Nastavnik treba da bude u stanju da sarađuje sa različitim akterima u oblasti obrazovanja: roditeljima, institucijama lokalne zajednice, drugim obrazovnim institucijama, fakultetima i sl. i da svojom ekspertizom i iskustvom doprinosi sistemu obezbeđivanja kvaliteta obrazovno-vaspitnog procesa.

Savet Evrope je dao model kompetencija kojima građani treba da ovladaju kako bi efikasno učestvovali u demokratskom društvu¹⁰. Model daje opis kompetencija koje građani treba da steknu ako žele da postanu aktivni građani i da žive mirno zajedno sa drugima kao jednakim u kulturno raznolikim demokratskim društvima. Namera autora je da se definisane kompetencije koriste za informisanje donosioca odluka u obrazovanju i pomogne im u planiranju obrazovnih politika. Iako se ne odnose isključivo na učitelje i nastavnike, one svakako uključuju i njih, kao važne aktere obrazovnog sistema. Model sadrži dvadeset kompetencija, razvrstanih u četiri šire kategorije – vrednosti, stavovi, veštine i znanja i kritičko razumevanje. Analizom deskriptora koji su dati, može se videti da se kompetencije čvrsto oslanjaju na ljudska prava, kao osnovne vrednosti demokratskog društva. U tom smislu, najmanje jedanaest od dvadeset kompetencija odnosi se na razumevanje, poštovanje i odgovornosti u pogledu ostvarivanja ljudskih prava.

U okviru kategorije **vrednosti**, date su tri kompetencije: vrednovanje ljudskog dostojanstva i ljudskih prava, vrednovanje kulturne raznolikosti i vrednovanje demokratije, pravde, pravičnosti, jednakosti i vladavine prava koje suštinski počivaju na ljudskim pravima. Kategorija **stavovi** uključuje kompetencije koje upućuju na otvorenost i toleranciju prema kulturnoj različitosti i drugačijim uverenjima, poštovanje i odgovornost za prava drugih, dok kategorija **veštine** naglašava važnost umenja rešavanja konflikata, sagledavanja stvarnosti iz pozicije drugoga, što su ključne veštine za ostvarivanje ljudskih prava. Na kraju, u kategoriji **znanja i kritičko razumevanje** model definiše kompetenciju za znanje i kritičko razumevanje ljudskih prava.

¹⁰ Competences for Democratic Culture – Savet Evrope, 2017 (www.coe.int/competences)

Model nosi naziv *Kompetencije za demokratsku kulturu*, i kao takav sadrži i neke druge kompetencije koje nisu primarno povezane sa ljudskim pravima. Ipak, najveći broj kompetencija stiže su upravo kroz *obrazovanje za ljudska prava*.

2.2. Standardi kompetencija nastavnika u R Srbiji

Kompetencije učitelja i nastavnika u obrazovnom sistemu R Srbije definisane su dokumentom *Pravilnik o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja* koji je usvojio Nacionalni prosvetni savet¹¹. On predstavlja okvir za samoprocenu i planiranje ličnog plana profesionalnog usavršavanja nastavnika, planiranje i kreiranje plana stručnog usavršavanja obrazovno-vaspitnih institucija i unapređenje prakse profesionalnog razvoja nastavnika od inicijalnog obrazovanja, uvođenja u posao, licenciranja, stručnog usavršavanja, praćenja i vrednovanja rada nastavnika, kao i definisanja nacionalnih prioriteta.

Pravilnikom su definisani standardi kompetencija za nastavničku profesiju i pokrivaju sledeće oblasti:

1. nastavnu oblast, predmet i metodiku nastave;
2. učenje i poučavanje;
3. podršku razvoju ličnosti učenika/ca i
4. komunikaciju i saradnju.

Svaka od ovih tematskih oblasti sadrži kompetencije za znanje, planiranje, realizaciju, vrednovanje i evaluaciju, usavršavanje. Dati model sistematizacije nastavničkih kompetencija čvrsto je utemeljen na pedagoško-psihološkim i didaktičko-metodičkim kompetencijama, koje svakako čine osnovu nastavničke profesije. Ove kompetencije razrađene su detaljno i pružaju dobru osnovu za osnovnu svrhu dokumenta. Pored ovih, pravilnikom su definisane i kompetencije za komunikaciju i saradnju, što predstavlja iskorak iz tradicionalnog okvira nastavničkih kompetencija. One posebno naglašavaju važnost saradnje nastavnika sa učenicima, roditeljima, lokalnom zajednicom, kolegama unutar obrazovno-vaspitne institucije i učešće u radu različitih timova. Takođe, mnoge kompetencije upućuju na kontinuirano usavršavanje nastavnika, kojim se čvrsto podržava stav o celoživotnom učenju i kontinuiranom usavršavanju kao univerzalnoj potrebi nastavničke profesije. Prepoznate su i kompetencije koje reflektuju i upotrebu novih tehnologija u obrazovanju i doprinos održivom razvoju, što su teme aktuelne u 21. veku.

Kada govorimo o kompetencijama za ostvarivanje prava deteta, u datom pravilniku mogu se prepoznati neki elementi koji se odnose na prava deteta. Na primer, u uvodnom delu naglašeno je da nastavnik treba da poznaje i primenjuje „zakonsku regulativu u obrazovanju i vaspitanju, strateška dokumenta i relevantna međunarodna dokumenta“. Odrednica „relevantna međunarodna dokumenta“ može se odnositi i na Konvenciju o pravima deteta, naročito u

¹¹ Službeni glasnik RS- Prosvetni glasnik broj 5/2011

kontekstu činjenice da Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja u jednom članu koji govori o pravima deteta koristi sličnu formulaciju (član 79 ZOSOV). Ipak, ovo je samo pretpostavka da je zakonodavac imao to na umu, jer se termini „konvencija“ i „prava deteta“ ne navode eksplicitno u pravilniku. Kroz zahtev da nastavnik treba da poznaje i primenjuje „zakonsku regulativu u obrazovanju i vaspitanju“, koja u R Srbiji obiluje od odredbi kojima se štite prava deteta, može se zaključiti da pravilnik traži u načelu od nastavnika određene kompetencije koje se odnose na ostvarivanje prava deteta. Pored ovoga, pravilnik definiše i potrebu da nastavnik „aktivno doprinosi multikulturalnom i inkluzivnom pristupu u obrazovanju“ i „poštuje univerzalne ljudske i nacionalne vrednosti i podstiče učenike da ih usvoje, podržavajući međusobno razumevanje i poštovanje, toleranciju, uvažavanje različitosti, saradnje i druženje“. Elementi ovih odredbi svakako se mogu povezati sa određenim pravima deteta. Nešto čvršća veza sa pravima garantovanim Konvencijom može se prepoznati u odredbi da „radi doprinosa jednakim pravima i dostupnosti obrazovanja svoj deci“, nastavnik treba da ima kompetencije koje se odnose na „prevenciju nasilja“ i „sprečavanje diskriminacije“. Međutim, treba naglasiti da su ove odredbe date u uvodnom delu pravilnika, dok se u delu u kojem su definisane specifične kompetencije nastavnika može prepoznati samo nekoliko kompetencija koje su u funkciji načelno navedenih potreba nastavnika iz uvodnog dela.

Iako pravilnik naglašava da su date kompetencije određene u odnosu na definisane ciljeve i ishode učenja, može se konstatovati da, kada su u pitanju kompetencije za ostvarivanje prava deteta, dati model kompetencija odstupa od tog principa. Ciljevi i ishodi obrazovanja kako su definisani Zakonom, u značajnoj meri prepoznaju ostvarivanje prava deteta u obrazovnom sistemu, dok se refleksija toga ne vidi kroz date kompetencije nastavnika. Ovom možemo pridodati i brojne odredbe ZOSOV-a koje obavezuju na poštovanje prava deteta u obrazovnom sistemu, čime poštovanje prava deteta postaje deo odgovornosti nastavnika, a time deo njihovih profesionalnih kompetencija. Ako uzmemo u obzir i jedan od principa obrazovanja i vaspitanja, definisan članom 7 ZOSOV-a, koji govori o tome da „sistem obrazovanja i vaspitanja mora da obezbedi za svu decu, učenike i odrasle poštovanje ljudskih prava i prava svakog deteta, učenika i odraslog i uvažavanje ljudskog dostojanstva... u ustanovi u kojoj je osigurano puno poštovanje prava deteta, učenika i odraslog“, može se zaključiti da kompetencije za ostvarivanje prava deteta nisu prepoznate nacionalnim pravnim okvirom na način koji omogućava nastavnicima da planiraju svoje stručno usavršavanje niti institucijama koje se bave obrazovanjem nastavnika da planiraju i prilagode sve programe obrazovanja u skladu sa potrebama nastavničke profesije za osposobljavanje za poštovanje prava deteta.

Nameće se zaključak o potrebi sagledavanja nastavničkih kompetencija kroz prizmu ostvarivanja, zaštite i primene prava deteta. Od dodatne koristi bi bilo kada bi se još konkretnije odredili standardi kompetencija nastavnika i njihovi pokazatelji koji su potrebni za ostvarivanje prava deteta. Na taj način dale bi se jasnije smernice nastavnicima da planiraju i realizuju svoje stručno usavršavanje, ali i fakultetima koji obrazuju nastavni kadar da planiraju svoje obrazovne programe koji će uvažiti specifične zahteve nastavničke profesije iz domena prava deteta i usmeriti ishode tih obrazovnih programa u skladu sa tim.

2.3. Kompetencije nastavničke profesije za ostvarivanje prava deteta

Kompetencije nastavničke profesije za ostvarivanje prava deteta svoje uporište temelje na odredbama Konvencije, ali i na odredbama nacionalnog zakonskog okvira u obrazovno-vaspitnom sistemu koje tretiraju prava deteta. Kroz analizu odredaba Konvencije i odgovarajućeg nacionalnog zakonskog okvira, prepoznate su pojedinačne odgovornosti za ostvarivanje prava deteta koje se stavljaju pred profesiju učitelja/ce i nastavnika/ica u osnovnom obrazovanju u Srbiji i, u skladu sa tim, definisane su kompetencije neophodne za zadate uloge i odgovornosti. Proces određivanja kompetencija odvijao se kroz sledeće faze.

U **prvom koraku** neophodno je bilo odrediti domen¹² kompetencija, odnosno svesti široku listu prava deteta garantovanih Konvencijom na ona koja se direktno tiču obrazovnog sistema i identifikovati ona prava koja se neposredno ostvaruju kroz i unutar tog sistema. Katalogom prava definisanim Konvencijom, date su garancije prava deteta širokog spektra, koje pokrivaju sve oblasti i situacije u kojima dete živi, razvija se i ostvaruje svoje potencijale. Konvencija jemči prava deteta iz domena socijalnih (uključujući i zdravstvenu zaštitu), kulturnih, ekonomskih, građanskih i političkih prava. Ona definiše i prava deteta u posebnim situacijama - prava deteta u statusu izbeglice, prava deteta u oružanim sukobima, prava deteta izložena radu i eksploataciji, prava deteta u sukobu sa zakonom, prava deteta bez roditeljskog staranja, prava deteta kome je potrebna dodatna podrška za ostvarivanje svojih prava. Takođe, ona garantuje i posebna ljudska prava koja pripadaju samo deci – pravo da živi sa roditeljima, pravo da uči i bude informisano o svojim pravima. Uvažavajući princip nedeljivosti prava i njihovu međuzavisnost, moguće je identifikovati sisteme koji imaju dominantnu, a često i ekskluzivnu odgovornost za primenu određenog prava i/ili grupe prava deteta. Za ovim postoji i potreba kako bi se načelna odredba Konvencije o državi kao primarnom nosiocu odgovornosti operacionalizovala i svela na niži nivo u cilju efikasnije primene i praćenja ostvarivanja prava deteta.

Analizirajući odgovornosti obrazovnog sistema, odnosno škola, kao nosilaca odgovornosti za poštovanje prava deteta, koje proizilaze iz odredaba Konvencije, nameće se zaključak o njihovim brojnim i kompleksnim obavezama i ulogama. U pogledu sadržine tih odgovornosti i uloga, pored svoje osnovne delatnosti obrazovanja i vaspitanja dece, što je u direktnoj funkciji ostvarivanja dva specifična prava deteta (definisana članovima 28 i 29 Konvencije – prava na obrazovanje i prava na odgovarajući kvalitet obrazovanja), možemo prepoznati nekoliko drugih, veoma važnih, koje obrazovni sistem i škole imaju u pogledu poštovanja prava deteta. Uvažavajući činjenicu da sva deca prolaze kroz obrazovni sistem, u njemu provode veliki deo svog detinjstva i ostvaruju intenzivne odnose sa svojim vršnjacima i odraslima zaposlenim, pred obrazovne institucije se prirodno postavlja zahtev za besprekornim poštovanjem svih prava deteta. Iz ovog, proizilazi i njihova odgovornost da budu organizovane tako da sva prava deteta budu poštovana u svim situacijama. Ovim se uloga škola u ostvarivanju prava deteta značajno povećava i prevazilazi samo odgovornost za obezbeđivanje poštovanja prava iz članova 28 i 29, već i obaveza poštovanja svih drugih prava i principa proklamovanih Konvencijom. Shodno ovome, definisana je lista prava relevantnih za obrazovno-vaspitni sistem, a koja uključuje: sva četiri osnovna principa (članovi 2, 3, 6 i 12), grupu građanskih i političkih prava deteta (članovi

¹² U upotrebi je i termin „standard kompetencija“, koji je korišćen i u Pravilniku o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja. Autori ove studije mišljenja su da je termin „domen kompetencija“ prigodniji za dati model.

13, 14, 15, 16 i 17), pravo deteta na zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja (član 19), pravo deteta da uči i bude informisano o svojim pravima (članovi 4, već navedeni član 29 i član 42), prava deteta koje se nalazi u posebnim situacijama (deca u statusu izbeglice, pripadnici manjinskih zajednica, deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom – članovi 22, 23 i 30) i pravo na igru, odmor, rekreaciju i kulturne aktivnosti (član 31). Ova lista prava ujedno čini i domen (područja) nastavničkih kompetencija.

U **drugom koraku** identifikovane su lične odgovornosti nastavnika za poštovanje, zaštitu i primenu prava deteta u okviru njihovog profesionalnog poziva posmatrajući domen koji je određen u prvom koraku. Efikasna primena prava deteta u obrazovnom sistemu na različite načine počiva na svim akterima povezanim sa obrazovanjem, od kreatora obrazovnih politika, institucija koje obrazuju prosvetni kadar, preko menadžmenta obrazovnih institucija, prosvetnih savetnika, stručnih službi, pa sve do vaspitača, učitelja i nastavnika. Odgovornost zaposlenih za poštovanje prava deteta definisana je članom 79, stavom 2 ZOSOV-a – „Ustanova, odnosno zaposleni u ustanovi dužni su da obezbede ostvarivanje prava deteta...”. Za potrebe određivanja kompetencija nastavnika neophodno je bilo u datom domenu odrediti šta je to što kao odgovornost u vezi sa pravima deteta leži na nastavniku. Postupajući po odredbama Konvencije, naročito u poslednje dve decenije, Republika Srbija pristupila je usklađivanju domaćih zakona sa odredbama Konvencije i drugih međunarodnih ugovora o ljudskim pravima. Ovim procesom mnoge odredbe Konvencije integrisane su u zakonski okvir kojim se definiše obrazovni sistem R Srbije, tako da su navedene odgovornosti koje proizilaze iz Konvencije potvrđene u velikoj meri i nacionalnim zakonskim okvirom, a u nekim slučajevima (na primer, zaštite dece od nasilja i diskriminacije) i detaljno razrađene dodatnim odredbama. Ovim su pred zaposlene u obrazovnom sistemu postavljeni odgovarajući zahtevi u tom pogledu, čime su kompetencije povezane sa ostvarivanjem prava deteta postale sastavni i obavezni deo ukupnih kompetencija nastavničke profesije. Najznačajniji zakon kojim se uređuje obrazovni sistem u Srbiji je Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. On u velikoj meri prepoznaje prava deteta, integriše najveći broj odredaba Konvencije i kroz više od trideset članova konkretizuje Konvencijom zajamčena prava deteta. Dodatno, odgovarajućim pravilnicima neka prava deteta su detaljno konkretizovana.

Nakon određenog domena kompetencija i identifikovanih odgovornosti za poštovanjem prava deteta na nivou nastavnika, u **trećem koraku** određeni su indikatori kompetencija, koji su razvrstani u tri kompetencijske komponente – znanja, stavovi i veštine. Indikatori kompetencija čvrsto su povezani sa identifikovanim ličnim odgovornostima nastavnika koje proizilaze ili direktno iz odredaba Konvencije ili iz odredaba nacionalnog zakonskog okvira.

Tabela 2. Odgovornosti učitelja i nastavnika za ostvarivanje prava deteta

Pravo deteta garantovano Konvencijom relevantno za obrazovni sistem	Pravo deteta u nacionalnom zakonskom okviru Republike Srbije
Član 2 Zabrana diskriminacije	Pravo na zaštitu od svih oblika diskriminacije garantovano je članom 110 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (ZOSOV)¹³, koji je definisan u skladu sa standardom koji propisuje Konvencija o pravima deteta. Pravilnik o postupanju ustanove u slučaju sumnje ili utvrđenog diskriminatornog ponašanja i vređanja ugleda, časti ili dostojanstva ličnosti¹⁴ i <i>Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja</i>¹⁵ bliže uređuju način ostvarivanja prava na zaštitu od diskriminacije koje je garantovano ZOSOV-om. Zakon o zabrani diskriminacije¹⁶ propisuje da diskriminacija u oblasti obrazovanja i stručnog usavršavanja predstavlja poseban oblik diskriminacije. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom¹⁷ takođe pruža dodatne garancije, ali su one u direktnoj relaciji sa članom 23 Konvencije i obrađene su s tim članom u vezi.
Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:	
- ne vrši diskriminaciju; - svojim ponašanjem i stavovima ne podstiče, ne pomaže, ne izaziva i ne doprinosi vršenju diskriminacije; - prijavljuje sve slučajeve diskriminacije o kojima ima saznanja; - zaustavlja diskriminaciju kojoj prisustvuje i/ili traži pomoć ukoliko nije sam/a u mogućnosti da to uradi; - štiti svako dete od diskriminacije, kako u svom odeljenju tako i u svim drugim situacijama u školi; - omogućava jednako uživanje svih prava deteta u okviru svojih nadležnosti; - svojim ponašanjem i stavovima ne doprinosi stvaranju i učvršćivanju stereotipa i predrasuda kod dece;	

¹³ „Službeni glasnik RS“ br. 88/17 i 27/18

¹⁴ „Službeni glasnik RS“ br. 65/18

¹⁵ „Službeni glasnik RS“ br. 22/16

¹⁶ „Službeni glasnik RS“ br. 22/09

¹⁷ „Službeni glasnik RS“ br. 33/06 i 13/16

- svojim ponašanjem i stavovima doprinosi dekonstrukciji stereotipa i predrasuda; - promoviše toleranciju, poštovanja i prihvatanja različitosti kod dece; - doprinosi sticanju znanja, veština i formiranju stavova kod dece koji pomažu u prevazilaženju stereotipa, predrasuda, razvijanju tolerancije, prihvatanja različitosti kroz uključivanje odgovarajućih sadržaja u nastavu; - sprovodi aktivnosti iz programa sprečavanja diskriminacije, koje su u njegovoj odgovornosti.	
Član 3 Ostvarivanje prava na donošenje odluka u najboljem interesu deteta	Ovaj princip Konvencije nije prepoznat ZOSOV-om u dovoljnoj meri. Posledično, Komitet za prava deteta dao je preporuku Srbiji da ovo pravo i princip Konvencije integriše u pravni sistem, naročito u sistemu obrazovanja. Elementi ovog prava i principa Konvencije pominju se u pojedinim članovima ZOSOV-a, gde se nosioci odgovornosti upućuju da donose odluke „u najboljem interesu deteta“ (čl. 18 St. 7 Čl. 76, st. 5), ali odredba se odnosi samo na pojedinu, konkretnu situaciju. Sa druge strane, princip je prepoznat <i>Opštim protokolom za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja</i>. U skladu sa tim, odgovornosti i kompetencije proizilaze iz odredaba Konvencije, Opšteg komentara Komiteta za prava deteta broj 14 i Porodičnog zakona¹⁸, koji propisuje da „svako je dužan da se rukovodi najboljim interesom deteta u svim aktivnostima koje se tiču deteta“ (čl. 6 st. 1). Imajući u vidu da odredba člana 79 stav 1 ZOSOV-a, garantuje da se „prava deteta i učenika ostvaruju (se) u skladu sa potvrđenim međunarodnim ugovorima, ovim i drugim zakonima“, osnovi obaveze mogu se naći, dakle, i u zakonima koji se ne odnose neposredno na obrazovanje, već i na prava deteta inače.
Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:	
- donosi odluke iz svoje nadležnosti rukovodeći se principom najboljih interesa deteta u svim aktivnostima koje se tiču deteta; - ukazuje na propuste drugih u školi u situacijama kada princip najboljih interesa deteta nije primenjen u procesu donošenja odluka koje se tiču deteta; - vrši analizu interesa zainteresovanih strana u procesu donošenja odluka iz svoje nadležnosti; - konsultuje dete u procesu utvrđivanja najboljeg interesa deteta.	
Član 6 Pravo na život, opstanak i razvoj	Pravo na život, opstanak i razvoj jedan je od četiri osnovna principa Konvencije u obrazovnom sistemu, štiti se kroz suštinu obrazovnog sistema. Države kroz

¹⁸ „Službeni glasnik RS“, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015

	organizaciju sistema obrazovanja doprinose ostvarivanju ovog prava u načelu, tako da ovaj princip nije i ne mora da bude posebno prepoznat obrazovnim zakonima. U tom smislu, odgovornosti nastavnika koje proizilaze u pogledu poštovanja ovog principa i prava deteta date su kroz analizu drugih specifičnih prava koja se ostvaruju kroz obrazovni sistem.
Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:	
- prožete su kroz druge segmente obrazovnog sistema i kroz druga specifična prava deteta koja se ostvaruju u njemu.	
Član 12 Pravo deteta na učešće u donošenju odluka (participacija)	Pravo deteta na učešće u donošenju odluka jedan je od četiri osnovna principa Konvencija. ZOSOV prepoznaje značaj uključivanja svih učesnika u obrazovnom procesu kroz definisanje učešća kao jednog od osnovnih principa obrazovanja, ali samo delimično, odnosno samo u određenim situacijama. ZOSOV nije posvetio poseban član kojim bi uspostavio ovaj princip kao načelo postupanja u svim situacijama koje se tiču dece u obrazovnom sistemu. Ipak, elementi ovog prava prepoznati su kroz uključenost svih učesnika u sistemu obrazovanja i vaspitanja u stvaranju i sprovođenju, obrazovnih politika, poštujući potrebe i prava uz obaveze i odgovornosti; proklamovano je uključivanje i u stvaranju i u sprovođenju obrazovnih politika (čl.7, st. 1, tačka 9). Učešće dece u stvaranju obrazovnih politika, pa u izvesnoj meri i sprovođenju dalje se razrađuje kroz instituciju učeničkog parlamenta koji obuhvata učenike 7. i 8. razreda osnovne škole i učenike srednjih škola. Parlament radi sledeće poslove: daje mišljenje i predloge stručnim organima škole, školskom odboru, savetu roditelja i direktoru o: pravilima ponašanja u školi, merama bezbednosti učenika, godišnjem planu rada, školskom razvojnom planu, školskom programu, načinu uređenja školskog prostora, izboru udžbenika, slobodnim aktivnostima, učešću na sportskim i drugim takmičenjima i organizaciji svih manifestacija učenika u školi i van nje i drugim pitanjima od značaja za njihovo obrazovanje, a predviđeno je i aktivno učešće u procesu planiranja razvoja i samovrednovanja škole, predlaganje članova stručnog aktiva za razvojno planiranje i tima za prevenciju vršnjačkog nasilja iz reda učenika. Preko svojih predstavnika, parlament može aktivno da učestvuje u radu ova dva navedena tela. Za mlađu decu/učenike nije predviđen institucionalizovan oblik učešća u stvaranju obrazovnih politika. Učešće učenika obavezno je u procesu samovrednovanja kvaliteta obrazovnog kvaliteta rada ustanove (čl. 49).

	Obavezno učešće deteta predviđeno je u vaspitno-disciplinskom postupku učenika, uz prisustvo roditelja, odnosno drugog zakonskog zastupnika; kao i svi ostali učesnici i svedoci moraju biti saslušani i dati pisanu izjavu.
Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:	
- uključuje dete u proces donošenja odluka o svim pitanjima koja ga se tiču; - blagovremeno informiše dete o potrebi za donošenje odluka; - daje deci potrebne informacije radi informisanog učešća u donošenju odluka; - posvećuje dužnu pažnju mišljenju deteta u postupku donošenja odluka; - saopštava detetu odluku na način koji je za njega/nju razumljiv, uz obrazloženje načina na koji je njegovo/njeno mišljenje uzeto u obzir; - upoznaje decu sa mogućnostima koje pruža učenički parlament; - osigurava demokratski izbor predstavnika u učenički parlament.	
Član 13 Pravo na slobodu izražavanja	Ovo pravo zapravo je sloboda deteta sastoji se od tri ovlašćenja - da traži, prima i daje informacije i ideje svih vrsta. Ono se može i ograničiti pod uslovima propisanim Konvencijom o pravima deteta, a koji se mogu bazirati na dva u međunarodnom pravu opšteprihvaćena kriterijuma: (1) radi poštovanja prava ili ugleda drugih i (2) radi zaštite nacionalne bezbednosti ili javnog poretka (ordre public), ili javnog zdravlja ili morala, i to isključivo zakonom i kada je to neophodno. Članom 79 ZOSOV-a definisana su prava deteta i učenika i stavom 2. tačke 5 i 6 učenicima se garantuje pravo na (1) blagovremenu i potpunu informaciju o pitanjima od značaja za obrazovanje i vaspitanje, odnosno informaciju o pravima i obavezama. Zakon ne sadrži odredbu kojom bi se definisalo pravo učenika da slobodno traži informacije (pa i ako bi se ovo ovlašćenje odnosilo samo na informacije o učenikovom obrazovanju) kao ni odrednicu o slobodnoj razmeni ideja, a naročito je neobično da ne garantuje pravo na slobodu izražavanja mišljenja u obrazovnoj ustanovi. Tim pre što je jedan od ciljeva obrazovanja da se kod učenika podstiču razvoj svesti o sebi, stvaralačke sposobnosti, kritičko mišljenje, sposobnost za samovrednovanje, samoinicijativu i izražavanje mišljenja. Zakon takođe ne sadrži nikakve odrednice o razmeni i pluralizmu ideja. Stoga ZOSOV ne daje dovoljno čvrst pravni okvir za ostvarivanje prava deteta na izražavanje mišljenja, već se ovo pravo u realizaciji mora osloniti neposredno na

	Konvenciju o pravima deteta. Stoga se većina navedenih odgovornosti nastavnika bazira na sadržini prava na način na koji je ono definisano u Konvenciji.
Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:	
- doprinosi i podstiče razvoj svesti učenika o sebi, njihove stvaralačke sposobnosti, kritičko mišljenje, sposobnost izražavanja mišljenja; - svojim postupanjem ne ugrožava slobodno izražavanje; - osigurava okruženje u kojem je moguće slobodno izražavanje mišljenja deteta; - ograničava ovo pravo u skladu sa zakonom; - blagovremeno informiše decu o pitanjima od značaja za njihov razvoj; - podstiče razvoj, pluralizam i razmenu ideja među decom; - asistira/pruža podršku/pomaže detetu u pribavljanju informacija koje traži.	
Član 14 Pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti	Sloboda misli, savesti i veroispovesti garantovana je Ustavom RS i Konvencijom. U pogledu ove slobode, obrazovni zakoni bi trebalo da budu suzdržani, odnosno da se kroz obrazovni sistem ne nameću verski i politički stavovi, odnosno da bude zabranjeno svako stranačko i versko delovanje. Članom 113 ZOSOV-a zabranjeno je stranačko delovanje i organizovanje. Među ciljevima obrazovanja navodi se i razvoj poštovanja, između ostalog, i verske ravnopravnosti, tolerancije i uvažavanja različitosti.
Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:	
- svojim postupanjem ili propuštanjem činjenja ne ugrožava slobodu misli, savesti i veroispovesti deteta.	
Član 15 Pravo na slobodu udruživanja i mirnog okupljanja	ZOSOV priznaje eksplicitno pravo na udruživanje učenicima u članu 79, stav 2, tačka 8 zakona. Ovo pravo odnosi se na udruživanje u okvirima obrazovnog sistema, odnosno na udruživanje u „grupe, klubove i organizovanje učeničkog parlamenta“ i sekcije. Mirno okupljanje nije uređeno obrazovnim zakonima.
Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:	
- informiše učenike o mogućnosti organizovanja u klubove, sekcije ili grupe;	

- podstiče učenike na udruživanje po osnovu interesovanja i po drugim osnovama;
- ne sprečava i ne odgovara učenike od namere da se udruže ili mirno okupe;
- doprinosi kreiranju atmosfere u odeljenju i školi u kojoj je moguće slobodno udruživanje i okupljanje.

Član 16 Pravo na zaštitu privatnosti

Zakoni kojima se uređuje obrazovanje nisu definisali zakonske osnove za mešanje u privatni i porodični život deteta osim u obimu koji je potreban radi zaštite deteta od nasilja, jer sumnja na nasilje daje osnov obrazovnoj ustanovi da prijavi nadležnim organima svaki uočeni rizik od nasilja u porodici (čl.111 ZOSOV-a). Pravilnikom o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje¹⁹ propisan je sadržaj i načini sprovođenja preventivnih i interventnih aktivnosti, uslovi i način procene rizika, način zaštite od nasilja. Ovim protokolom izričito je stavljeno u odgovornost svih zaposlenih u obrazovnom sistemu da su dužni da obezbede zaštitu deteta i učenika od proizvoljnog ili nezakonitog mešanja u njegovu privatnost, porodicu, dom i prepisku, odnosno zaštitu od nezakonitog napada na njegovu čast i ugled. U pravilniku je citirana odredba Konvencije, ali ona nije dopunjena načinom na koji se to čini, pa ostaje nejasno šta bi osim suzdržavanja predstavljalo obavezu u odnosu na zaštitu deteta i učenika od proizvoljnog i nezakonitog mešanja u njegovu privatnost. Informacije koje ustanova prikuplja definisane su ciljem – utvrđivanjem činjenica na osnovu kojih se potvrđuje ili odbacuje sumnja na nasilje zlostavljanje i zanemarivanje. Dakle, u privatnost se može, zakonito mešati samo onoliko koliko je neophodno radi navedenog. Naglašeno je da se u postupku prikupljanja informacija moraju poštovati Konvencija i svi njeni principi.

Srodno je, a značajno, pravo na poverljivost podataka koje stoga navodimo na ovom mestu. Ovo pravo je delimično uređeno. Ono se posebno obrađuje u okviru rada Interresorne komisije (čl. 77 ZOSOV-a). Između ostalog, ovaj član kaže „Naročito osetljivi podaci o deci i učenicima prikupljaju se i obrađuju na osnovu saglasnosti roditelja odnosno drugih zakonskih zastupnika“. Zakon o zaštiti podataka o ličnosti²⁰ zahteva PISANU saglasnost za prikupljanje ovih podataka. Naročito osetljivi podaci su: podaci koji se odnose na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, jezik, veroispovest, pripadnost političkoj stranci, zdravstveno stanje, primanje socijalne pomoći, žrtve nasilja, osude za krivično delo i seksualni život.

Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:

¹⁹ „Službeni glasnik RS“, br 30/2010

²⁰ „Službeni glasnik RS“, br. 97/2008; 104/2009- dr. Zakon, 68/2012-odluka US i 107/2012.

- ne prikuplja, ne prenosi informacije o privatnom, porodičnom životu deteta, a koje nisu neophodne radi njegove eventualne zaštite od nasilja, kada je pokrenut postupak zaštite od nasilja i to do nivoa potvrđivanja ili odbacivanja sumnje da se nasilje dogodilo;
- uzdržava se od mešanja u lične i porodične odnose deteta;
- uzdržava se od upoznavanja sa ličnim prepiskama deteta;
- uzdržava se od upoznavanja sa ličnim sadržajima i stvarima koje dete poseduje;
- štiti dete od nezakonitog i proizvoljnog mešanja u njegovu/njenu privatnost;
- uvažava i štiti ugled, integritet i dostojanstvo deteta;
- pribavlja pisani pristanak roditelja za prikupljanje naročito osetljivih podataka o detetu.

Član 17 Pravo na pristup odgovarajućim informacijama

Ovo pravo se u najvećoj meri tiče sredstava javnog informisanja, i u tom smislu nije neposredno vezano sa obrazovnim sistemom. Ipak, obrazovni sistem bi trebalo da ima odgovornost da decu i učenike upućuje na relevantne izvore informacija koji su provereni i imaju kredibilitet. Isto tako, trebalo bi da ima odgovornost u pogledu nekorišćenja i skretanja pažnje učenicima na izvore koji sadrže informacije koje su štetne po njihov razvoj.

S obzirom na to da ZOSOV ne definiše obavezu obrazovnog sistema u pogledu upućivanja dece u korišćenje izvora, dok bi se sprečavanje korišćenja štetnih informacija moglo podvesti pod zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, navedene obaveze nastavnika su stoga, bazirane neposredno na Konvenciji i mogu se svesti na upućivanje dece i učenika na izvore koji se smatraju dobrim za razvoj deteta, odnosno neprihvatanje i nekorišćenje izvora koji se smatraju štetnim za njihov razvoj.

Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:

- upućuje decu na različite izvore sadržaja koji mogu biti korisni za njihov razvoj;
- uči decu da koriste različite izvore sadržaja koji mogu biti korisni za njihov razvoj;
- ne koristi sadržaje koji mogu biti štetni po razvoj dece i učenika (sankcionisano kroz zabranu nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja);
- upozorava decu na sadržaje koji mogu biti štetni kad uoči da su im takvi sadržaji dostupni;
- upućuje decu na informacije u vezi sa ostvarivanjem prava u obrazovnom sistemu.

Član 19 Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja	Pravu deteta i učenika na zaštitu od svih oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja posvećena je velika pažnja u obrazovnom sistemu. Ova zaštita definisana je kroz apsolutnu zabranu nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, članom 111 ZOSOV-a: „u ustanovi je zabranjeno fizičko, psihičko, socijalno, seksualno, digitalno i svako drugo nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje zaposlenog, deteta, učenika, odraslog, roditelja, odnosno drugog zakonskog zastupnika, ili trećeg lica u ustanovi”. Način na koji se sprovodi zaštita i preveniranje zabranjenih pojava dodatno su uređeni Pravilnikom o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje²¹, kojim se propisuju sadržaji i načini sprovođenja preventivnih i interventnih aktivnosti, uslovi i načini za procenu rizika, načini zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, praćenje efekata preduzetih mera i aktivnosti. Pravilnikom su precizno definisane odgovornosti zaposlenih, odnosno aktivnosti koje preduzimaju u postupcima prevencije i zaštite. Na taj način sistem definiše pojavu, zabranjuje je, utvrđuje nadležnost za postupanje, kao i sankcije u slučaju kršenja zabrane. Veliki deo odgovornosti u ovom sistemu snose stručna služba škole, direktor, tim za zaštitu dece od nasilja, ali su i odgovornosti nastavnika brojne, i one se odnose kako na preventivne, tako i interventne aktivnosti. Program zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u osnovnoj školi ostvaruje se kroz različite nastavne i slobodne aktivnosti (čl. 41 Zakona o osnovnom obrazovanju²²) Ovaj akt kojim se definišu preventivne aktivnosti mora da ima svaka osnovna škola.
Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:	
- ne vrši, ne izaziva i ne podstiče na nasilje; - doprinosi sticanju znanja i veština u formiranju vrednosnih stavova za uzajamno razumevanje, uvažavanje različitosti, konstruktivno prevazilaženje sukoba, i dr.; - ne koristi nasilne metode komunikacije, niti jedan od zabranjenih oblika postupanja; - svojim ponašanjem doprinosi poštovanju ličnosti deteta, stvaranjem atmosfere i stavova o neprihvatljivosti nasilja u svim oblicima i relacijama (međuvršnjačko, odrasli-dete);	

²¹ „Službeni glasnik RS”, br. 9 - 30/2010 ; 10 - 55/2013, 101/2017 i

²² „Službeni glasnik RS”, br. 27/2018

- stručno se usavršava radi unapređivanja kompetencija za preventivni rad, blagovremeno uočavanje, prepoznavanje, reagovanje na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje;
- reaguje u situaciji nasilja (zaustavlja nasilje ili traži pomoć ukoliko nije u mogućnosti da to uradi sam) i sumnje na nasilje, u svim okruženjima (školi, porodici, javnom i digitalnom prostoru);
- sprovodi mere i aktivnosti zaštite dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja;
- uključuje roditelje u preventivne i interventne mere i aktivnosti;
- planira i realizuje preventivne aktivnosti i to dokumentuje;
- predlaže mere za prevenciju i zaštitu, organizuje konsultacije i učestvuje u proceni rizika i donošenju odluka o postupcima u slučajevima sumnje ili dešavanja nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja;
- prati i procenjuje efekte preduzetih mera za zaštitu dece i učenika i daje odgovarajuće predloge (plan ublažavanja posledica nasilja na žrtvu);
- sarađuje sa stručnim službama i organima upravljanja škole;
- uključuje decu i učenike u planiranje preventivnih aktivnosti.

Članovi 4, 29 i 42 Pravo deteta da zna i uči o svojim pravima

Obrazovanje za prava deteta ima status ljudskog prava, odnosno prava deteta. Konvencija o pravima deteta posvećuje ovom pravu nekoliko članova. To su odredbe članova 4, 29 i 42. Kroz sinergiju odredaba ovih članova obrazovanje za prava deteta je uspostavljeno pravo deteta i dat mu je normativni okvir.

ZOSOV prepoznaje ovo pravo deteta i kroz definisane ishode i ciljeve obrazovanja, tako da normativni okvir za ostvarivanje ovog prava postoji u domaćem zakonskom okviru.

Praktična primena ovog prava u skladu sa ZOSOV-om definisana je članom 12, odnosno kroz ostvarivanje opštih međupredmetnih kompetencija. Zakon definiše jedanaest opštih međupredmetnih kompetencija uključujući i kompetenciju za *odgovorno učešće u demokratskom društvu*, koja se direktno odnosi na obrazovanje za prava deteta. Bliže određenje ove kompetencije dato je „Okvirom predmetnog kurikulumu – obavezni predmeti u osnovnom obrazovanju“, dokumentu koji je još uvek u nacrtu, ali se primenjuje u praksi.

Takođe, obrazovanje za prava deteta ostvaruje se kroz predmet Građansko vaspitanje, koji je izborni.

Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:

- doprinosi ostvarivanju opšte međupredmetne kompetencije za odgovorno učešće u demokratskom društvu;
- poučava decu za prava deteta kroz povezivanje sa temama i oblastima predmeta koje predaje;
- integriše obrazovanje za prava deteta u vannastavne aktivnosti;
- integriše obrazovanje za prava deteta u časove odeljenjskog starešine;
- kreira podsticajno, bezbedno i participativno okruženje zasnovano na poštovanju prava deteta u svim situacijama;
- svojim stavovima i ponašanjem uvažava značaj i važnost obrazovanja za prava deteta;
- posmatra i uvažava dete kao imaoca prava.

Član 22 Prava deteta izbeglice i

član 23 Prava deteta sa smetnjama u razvoju

Prava deteta u statusu izbeglice, kako propisuje Konvencija, odnose se na čitav set prava, koja se ne odnose samo na obrazovni sistem. Između ostalog, detetu koje se nađe u izbegličkom statusu garantuje se i pravo na obrazovanje. ZOSOV u članu 3 određuje da „Strani državljanin, lice bez državljanstva i lice tražilac državljanstva imaju pravo na obrazovanje i vaspitanje pod istim uslovima i na način propisan za državljane Republike Srbije“. Zakon o azilu i privremenoj zaštiti u članu 48 kaže da tražilac azila ima pravo na osnovno i srednje obrazovanje, a lice kojem je odobreno pravo azila ima pravo na predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje pod istim uslovima kao i državljani RS. (čl. 64). Dakle, deca koja su u kretanju imaju garantovana prava koja se, između ostalog, odnose i na prava koja se moraju obezbediti u okviru obrazovnog sistema. Kako dete u statusu izbeglice/tražilac azila/azilant može imati potrebu za dodatnom obrazovnom podrškom, nastavnik bi u odnosu na to dete trebalo da ima obaveze koje proističu iz individualizacije nastave i prava na dodatnu podršku (obrazovnu, psihosocijalnu i zdravstvenu).

U skladu sa odredbama Konvencije, dete kome je potrebna dodatna podrška ima pravo na posebnu negu, obrazovanje i osposobljavanje za rad, tako da mu se omogući potpun i dostojanstven život i postizanje najvećeg mogućeg stepena samostalnosti i socijalne integracije. U skladu sa ovim, od obrazovnog sistema se očekuje da obezbedi obrazovanje dece sa potrebom za dodatnom podrškom, bez diskriminacije. ZOSOV garantuje licima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom pravo na obrazovanje koje uvažava njihove obrazovne i vaspitne potrebe uz dodatnu podršku u nastavi i učenju ili posebnoj vaspitnoj grupi ili školi. Isto se garantuje i licima sa izuzetnim sposobnostima (čl. 3).

Zakon posebno uređuje veliki broj pitanja u pogledu načina na koji se obezbeđuju ova garantovana prava. Način ostvarivanja prava dodatno je uređen i sa dva podzakonska akta: „Pravilnikom o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu,

	učeniku i odraslom”²³ i „Pravilnikom o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje”²⁴. S aspekta obaveza nastavnika, značajno je da dodatna mera podrške može biti donošenje individualnog obrazovnog plana (IOP-a), koji podrazumeva prilagođavanje ciljeva, sadržaja i načina ostvarivanja programa nastave i učenja i ishoda obrazovno-vaspitnog rada, odnosno izmena plana nastave i učenja, u čijem sastavljanju i primeni učestvuje nastavnik, kao i angažovanje vaspitača, nastavnika ili stručnog saradnika, koji je zaposlen u školi za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom kao podršku školi u sistemu redovnog obrazovanja i vaspitanja obezbeđivanje obuke, nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika neposredno angažovanih u vaspitno-obrazovnom i obrazovno-vaspitnom radu radi sticanja konkretnih veština i strategija za rad sa detetom, učenikom i odraslim, za korišćenje Brajevog pisma, znakovnog jezika, drugih alternativnih načina komunikacije, samostalno kretanje, korišćenje sredstava asistivne tehnologije i sl. Postupak procene potreba pokreće se, između ostalog, na inicijativu obrazovne ustanove (a ona može biti inicirana u okviru ustanove i od strane nastavnika).
Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:	

²³ „Službeni glasnik RS”, br. 80/2018

²⁴ „Službeni glasnik RS” br. 74/2018

- vrši prilagođavanje nastavnih metoda, oblika rada, nastavnih sredstava u skladu sa obrazovnim potrebama deteta;
- pruža podršku detetu radi bolje integracije u sredinu u kojoj se obrazuje;
- preduzima sve aktivnosti i mere koje su potrebne da dete dobije dodatnu obrazovnu (zdravstvenu i socijalnu) podršku;
- prati razvoj i proces učenja deteta, učenika kroz oblasti: veštine za učenje, socijalne i komunikacijske veštine, samostalnost i briga o sebi;
- daje informacije ustanovi o uočenoj potrebi deteta za dodatnom obrazovnom, socijalnom ili zdravstvenom podrškom;
- prikuplja podatke radi formiranja dokumentacije u svrhu pružanja odgovarajuće podrške u obrazovanju i vaspitanju;
- učestvuje u izradi pedagoškog profila deteta/učenika;
- učestvuje u planiranju mera za otklanjanje fizičkih-arhitektonskih, komunikacijskih, psihosocijalnih, institucionalnih prepreka;
- ostvaruje procenu radi pripreme predloga za utvrđivanje IOP-a;
- pohađa neophodne edukacije radi realizacije IOP-a ili radi sticanja konkretnih veština i strategija za rad sa detetom i učenikom, za korišćenje Brajevog pisma, znakovnog jezika, drugih alternativnih načina komunikacije, asistivnih tehnologija i slično, po potrebi;
- sprovodi IOP u saradnji sa timom za inkluziju;
- sarađuje sa Komisijom za procenu dodatnih obrazovnih potreba deteta;
- posebno sarađuje sa roditeljima deteta;
- primenjuje veštine i strategije neophodne u procesu dodatne podrške detetu i učeniku.

Član 28 Pravo na obrazovanje

Član 28 Konvencije o pravima deteta odnosi se pre svega na preduslove koje država treba da obezbedi da bi se moglo smatrati da je ovo pravo deteta ostvareno. To se najpre odnosi na obaveznost i besplatnost osnovnog obrazovanja, podsticanja srednjeg i visokog obrazovanja, omogućavanje da obrazovne i stručne informacije i saveti budu dostupni svoj deci; i preduzimanje mera za obezbeđenje redovnog pohađanja škole i smanjenje stope napuštanja škole.

ZOSOV predviđa obavezno i besplatno osnovno obrazovanje i besplatno obrazovanje u ustanovama čiji je osnivač Republika, autonomna pokrajina ili jedinica lokalne samouprave. Članom 79 garantuje se pravo učenika na blagovremenu i potpunu informaciju o pitanjima od značaja za obrazovanje i vaspitanje, kao i informaciju o pravima i obavezama. Pravo na individualni obrazovni plan, odnosno dodatnu podršku, imaju sva deca u riziku od preranog napuštanja škole, te se obaveze nastavnika koje se odnose na dodatne mere podrške deteta sa smetnjama u razvoju odnose i na decu

	koja su u riziku od napuštanja škole usled socijalne uskraćenosti ili bilo kod drugog razloga (čl. 76).
Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:	
- blagovremeno informiše i daje potpunu informaciju učeniku/roditelju o pitanjima od značaja za obrazovanje i vaspitanje deteta; - poštuje i štiti prava deteta; - informiše učenika o pravima i obavezama; - prati razvoj i proces učenja deteta; - omogućava svoj deci bez diskriminacije ostvarivanje prava na obrazovanje u okviru svoje odgovornosti; - sprovodi disciplinu u skladu sa pravima deteta uvažavajući ugled, integritet i dostojanstvo deteta; - ne krši pravo na besplatno obrazovanje; - prati i analizira potrebe deteta u riziku od preranog napuštanja škole za dodatnom obrazovnom, socijalnom ili zdravstvenom podrškom; - prikuplja podatke radi formiranja dokumentacije u svrhu pružanja odgovarajuće podrške u obrazovanju i vaspitanju; - planira i realizuje aktivnosti i mere u cilju sprečavanja ranog napuštanja školovanja i osipanja dece iz obrazovnog sistema; - učestvuje u planiranju mera za otklanjanje fizičkih-arhitektonskih, komunikacijskih i psihosocijalnih prepreka; - sarađuje sa roditeljima deteta; - sarađuje sa drugim institucijama i organizacijama radi ostvarivanja prava deteta na obrazovanje.	
Član 29 Pravo na odgovarajući kvalitet obrazovanja (ciljevi i ishodi obrazovanja)	Konvencija o pravima deteta je, definišući član 29, otišla korak dalje od pristupa koji su do tada važili i, pored prava na obrazovanje, definisala i <i>kvalitet obrazovanja</i> kao ljudsko pravo, odnosno pravo deteta. ZOSOV u velikoj meri prihvata i razrađuje ciljeve obrazovanja definisane Konvencijom o pravima deteta. Jedini nedostatak u tom smislu uočava se kod cilja obrazovanja koji je definisan Konvencijom, a koji zahteva od države ugovornice da poštuje i razvija kroz obrazovni sistem poštovanje prema detetovim roditeljima, njegovog/njenog kulturnog identiteta, jezika i vrednosti. Stoga se pravni osnov za odgovornosti u pogledu tog cilja mora tražiti neposredno u Konvenciji, dok se za ostale ciljeve može direktno referisati na tekst zakona. Norma konvencije koja se odnosi na izostavljeni cilj može se neposredno primeniti s obzirom na to da ne zahteva posebno angažovanje sistema, već samo stav, poštovanja prema

	roditeljima, odnosno suzdržavanje od onemogućavanja ispoljavanja porodičnih, kulturoloških i vrednosnih specifičnosti deteta. Članom 14 ZOSOV-a, propisano je da je nastavnik nosilac vaspitno-obrazovnog rada. Nastavnik kroz rad sa učenicima ostvaruje ciljeve i ishode obrazovanja, doprinosi sticanju neophodnih kompetencija dece. U suštini, odgovornosti u pogledu poštovanja prava deteta iz člana 29 predstavljaju standardne nastavničke odgovornosti, koje su prepoznate kao osnova nastavničkog rada.
Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:	
- realizuje nastavne i vannastavne aktivnosti kojima se ostvaruje program obrazovanja i vaspitanja i postižu propisani ciljevi i standardi postignuća; - doprinosi ostvarivanju ciljeva obrazovanja; - doprinosi ostvarivanju ishoda obrazovanja; - doprinosi sticanju propisanih ključnih kompetencija; - doprinosi sticanju međupredmetnih kompetencija; - pohađa neophodne edukacije radi unapređenja nastavničkih kompetencija; - primenjuje interaktivne metode rada; - kontinuirano unapređuje kvalitet svog obrazovno-vaspitnog rada.	
Član 30 Prava deteta pripadnika manjinskih zajednica	Konvencija zahteva da država članica ne uskraćuje detetu pripadniku etničke, jezičke, verske manjine, u zajednici sa drugim članovima grupe da uživa svoju kulturu, ispoveda ili manifestuje svoju veru i koristi svoj jezik. Prava nacionalnih manjina garantovana su Ustavom RS, kao i posebnim zakonom - Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Ovim zakonom detaljno je uređen način na koji se obezbeđuje školovanje dece manjina na svom maternjem jeziku. ZOSOV pojačava garancije neuskraćivanja prava dece jezičkih i etičkih manjina kroz definisane ishode obrazovanja - da učenik koristi srpski jezik, odnosno jezik nacionalne manjine i strani jezik u zavisnosti od kulturnog nasleđa i sredine, potreba i interesovanja (čl.9 st 3, tačka 3) Kroz definisane ciljeve obrazovanja insistira se na poštovanju prava i kulturoloških specifičnosti nacionalnih manjina.
Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:	
- poštuje pravo na nacionalni, kulturni identitet deteta pripadnika nacionalne manjine;	

- uvažava kulturološke, verske i jezičke posebnosti deteta i uzima ih u obzir kod definisanja zadataka i u ophođenju prema učeniku.	
Član 31 Pravo na odmor, slobodno vreme i kulturne aktivnosti	Pravo na odmor i slobodno vreme Komitet za prava deteta je u okviru Opšteg komentara 17 doveo u direktnu vezu sa opterećenjem učenika školskim obavezama i navodi da se deci u toku dana mora obezbediti adekvatno vreme za odmor i igru. Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju određuje nedeljni fond časova u prvom ciklusu na 20, u drugom na 25 časova za obavezne predmete, izborne predmete i aktivnosti (čl. 59). Zakon ovaj broj časova povećava kod učenika koji se obrazuju na jeziku nacionalne manjine na 22 u prvom, odnosno 27 časova u drugom obrazovnom ciklusu, čime se krši pravo na „jednake mogućnosti dece na slobodno vreme“, a što je obaveza države prema Konvenciji o pravima deteta. U srednjem obrazovanju nije ograničen broj časova. ZOSOV ne sadrži odredbe kojima bi se definisala direktna odgovornost nastavnika u oblasti realizacije prava deteta na odmor i slobodno vreme, pa se njihove obaveze oslanjanju neposredno na Opšti komentar br. 17. Dužnost nastavnika je da vodi računa o opterećenosti učenika i da izborom metoda rada obezbedi da deca imaju manje potrebe za učenjem kod kuće i izradom domaćih zadataka, a naročito ako se uzme u obzir da je u praksi broj časova veći od propisanog. Među ciljevima obrazovanja predviđeno je nekoliko koji naglašavaju značaj kulture, ali ne i posebno uključivanja dece u kulturne aktivnosti. U tom smislu ne prepoznaju se posebne obaveze nastavnika na ovom planu. U članu 88 ZOSOV-a se kaže da učenički parlament odlučuje o slobodnim aktivnostima učenika, ali se na drugom mestu ne definiše šta predstavljaju ove slobodne aktivnosti. Ustanova može da organizuje, uz saglasnost saveta roditelja nastavu u prirodi, ekskurziju i studijsko putovanje (čl. 70), a što su obaveze predviđene članom 31 Konvencije.
Odgovornosti učitelja i nastavnika u ostvarivanju datog prava deteta:	
- uvažava pravo deteta na igru i slobodno vreme prilikom davanja domaćih zadataka i drugih zahteva; - primenjuje nastavne metode koje smanjuju potrebu za učenjem kod kuće; - primenjuje nastavne metode i oblike rada koje su manje opterećujuće za dete; - planira i realizuje različite kulturne aktivnosti.	

Tabela 3. Kompetencije nastavničke profesije za ostvarivanje prava deteta

Domen/standard kompetencija	Kompetencijske komponente		
	Znanja Indikatori <i>Nastavnik/ca treba da poznaje i/ili razume:</i>	Stavovi Indikatori <i>Nastavnik/ca treba da vrednosno podržava:</i>	Veštine Indikatori <i>Nastavnik/ca treba da ume da:</i>
Kompetencije za ostvarivanje prava deteta iz člana 2 Konvencije - Zabrana diskriminacije	A1. sadržaj prava na zaštitu od diskriminacije; A2. diskriminaciju u konkretnim situacijama; A3. pojmove: stereotipi, predrasude, afirmativne mere i njihovu povezanost sa pravom na zaštitu od diskriminacije; A4. pojmove: segregacija, govor mržnje, rasizam, ksenofobija, antisemitizam, seksizam, homofobija, islamofobija i njihovu povezanost sa pravom na zaštitu od diskriminacije; A5. mehanizme reagovanja/postupanja u slučaju diskriminacije; A6. mere i aktivnosti za prevenciju diskriminacije.	A7. jednakost, ravnopravnost, pravednost i uvažavanja različitosti.	A8. analizira potrebe za dodatnom podrškom deci kojima je ona potrebna radi jednakog uživanja prava; A9. planira i realizuje mere i aktivnosti radi osiguranja jednakog uživanja prava sve dece; A10. planira preventivne aktivnosti u cilju sprečavanja diskriminacije u svom odeljenju i školi; A11. reaguje u skladu sa protokolima ²⁵ u situacijama diskriminacije.
Kompetencije za ostvarivanje prava deteta iz člana 3 Konvencije - Najbolji interesi deteta	B1. sadržaj principa i prava na donošenje odluka u najboljem interesu deteta;	B5. princip da se odluke od značaja za decu u školi i obrazovnom sistemu prvenstveno donose u odnosu na najbolji interes deteta;	B7. primeni proceduru utvrđivanja najboljeg interesa deteta u skladu sa standardima koje definiše Konvencija; B8. prepozna situacije u školi i odeljenju u kojima je

²⁵ Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja
Pravilnik o postupanju ustanove u slučaju diskriminacije ili diskriminatornog ponašanja

	B2. povezanost prava na donošenje odluka u najboljem interesu deteta i prava na participaciju; B3. povezanost prava na donošenje odluka u najboljem interesu deteta i prava na zaštitu od diskriminacije; B4. povezanost prava na donošenje odluka u najboljem interesu deteta sa ostvarivanjem ostalih prava deteta.	B6. da dete treba da učestvuje u određivanju svog najboljeg interesa.	neophodno primeniti proceduru utvrđivanja najboljeg interesa deteta u skladu sa standardima koje definiše Konvencija.
Kompetencije za ostvarivanje prava deteta iz članova 12 - 17 Konvencije - Participacija i građanska i politička prava deteta	C1. sadržaj principa i prava na participaciju; C2. nivo participacije; C3. razliku između različitih formi kvazi-participacije i prave participacije; C4. nadležnosti učeničkog parlamenta i njegovu ulogu u ostvarivanju prava na participaciju; C5. značaj participacije za učenje i razvoj dece; C6. odnos uzrasta, razvojnih mogućnosti deteta i učešća u donošenju odluka; C7. poznaje situacije i odluke u kojima je dužan uključiti decu u proces odlučivanja; C8. sadržaj drugih građanskih i političkih prava deteta (pravo na dostupnost informacija, pravo na privatnost, pravo na okupljanje, pravo na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti); C9. pojam „naročito osetljivi podaci“.	C10. da deca treba da učestvuju u donošenju odluka koje ih se tiču; C11. da mišljenje deteta treba uvažiti i uzeti u razmatranje prilikom donošenja odluka koje se tiču deteta; C12. dete kao kompetentnog aktera u sopstvenom razvoju i iskustvo; C13. da građanska i politička prava treba da budu garantovana deci, kao i odraslima.	C14. omogućava deci pristup svim informacijama iz školskog života koje se tiču deteta, kako neposredno, tako i posredno; C15. omogućava deci da slobodno izraze mišljenje o svim aspektima školskog života koji se tiču deteta; C16. omogućava deci da aktivno učestvuju u procesu odlučivanja o svim aspektima života škole koji se tiču deteta; C17. zaštititi ličnost i dostojanstvo deteta tako što poštuje pravo na privatnost deteta; C18. podstiče i omogućava slobodu okupljanja učenika kroz učenički parlament, sekcije, sportske timove, kao i u drugim situacijama u kojima deca žele da izraze svoje mišljenje; C19. svojim postupanjem ne ugrožava slobodu misli, savesti i veroispovesti deteta;

			C20. se uzdržava od prikupljanja, obrade i prenosa informacije o privatnom porodičnom životu deteta koje nisu neophodne; C21. se uzdržava od mešanja u lične i porodične odnose deteta; C22. se uzdržava od upoznavanja sa ličnim prepiskama deteta; C23. štiti dete od nezakonitog i proizvoljnog mešanja u njegovu/njenu privatnost.
Kompetencije za ostvarivanje prava deteta iz člana 19 Konvencije - Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja	D1. sadržaj prava na zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja; D2. oblike i nivoe nasilja i prepoznaje ih u konkretnim situacijama; D3. proceduru reagovanja u situacijama sumnje na nasilje ili u situacijama nasilja (poznaje mehanizme prijavljivanja i postupanja); D4. koje oblike i nivoe nasilja rešava samostalno, u saradnji sa timom (unutrašnja zaštitna mreža), u saradnji sa predstavnicima relevantnih institucija (spoljašnja zaštitna mreža); D5. preventivne mere i aktivnosti za zaštitu deteta od nasilja; D6. pojmove „restorativna disciplina“ i „pozitivno disciplinovanje“;	D9. princip nulte tolerancije na nasilje; D10. privatnost, dostojanstvo i integritet svakog deteta; D11. da deca treba da učestvuju u planiranju i realizaciji mera i mogu da doprinesu ostvarivanju prava deteta na zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja.	D12. uzdržava se od vršenja bilo kog oblika nasilja nad decom; D13. primenjuje pozitivnu disciplinu koja se zasniva na poštovanju dostojanstva i integriteta deteta; D14. blagovremeno i kompetentno reaguje u situacijama nasilja u skladu sa Protokolom i Pravilnikom ²⁶; D15. planira i realizuje preventivne aktivnosti u cilju sprečavanja nasilja u svom odeljenju; D16. planira i realizuje mere podrške detetu žrtvi nasilja;

²⁶ Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim institucijama
Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje

	D7. pojmove „nenasilna komunikacija“, „JA poruke“ i „konstruktivno rešavanje sukoba“ i „aktivno slušanje“; D8. koliko su štetne i kakve posledice ostavljaju degradirajuće i ponižavajuće kazne prema detetu.		D17. osnažuje decu da prepoznaju i prijave svaki oblik nasilja; D18. omogućava deci da se obrate za pomoć i podršku kada su ugroženi nasiljem ili svedoci nasilja; D19. uključi roditelje u rešavanje slučajeva nasilja nad decom u školi; D20. procenjuje efekte tih mera i koriguje ih u skladu sa rezultatom procene.
Kompetencije za ostvarivanje prava deteta iz članova 4, 29 i 42 Konvencije - Pravo deteta na obrazovanje o pravima deteta	E1. odredbe i principe Konvencije o pravima deteta; E2. načela i principe ljudskih prava i prava deteta; E3. pojam „pristup zasnovan na pravima“; E4. pojam „obrazovanje za prava deteta“; E5. pojmove „imaoci prava“ i „nosioci odgovornosti“ E6. svrhu i značaj obrazovanja za prava deteta za učenje i razvoj deteta.	E7. da deca treba da uče o svojim pravima; E8. da je dete imalac prava i aktivni učesnik procesa obrazovanja.	E9. integriše obrazovanje za prava deteta u nastavu predmeta koji predaje; E10. integriše obrazovanje za prava deteta u časove odeljenjskog starešine; E11. integriše obrazovanje za prava deteta u vannastavne aktivnosti; E12. kreira podsticajno, bezbedno i participativno okruženje neophodno za učenje zasnovano na poštovanju prava deteta.
Kompetencije za ostvarivanje prava deteta iz člana 22 Prava deteta izbeglice i člana 23 Prava deteta sa smetnjama u razvoju	F1. sadržaj prava deteta iz člana 22 Konvencije; F2. sadržaj prava deteta iz člana 23 Konvencije; F3. razvojne kapacitete deteta kojem je potrebna dodatna obrazovna podrška;	F6. da dete u statusu izbeglice i deca sa smetnjama u razvoju imaju pravo na obrazovanje kao i druga deca;	F8. prilagodi zahteve, sadržaje, metode i oblike rada detetu kojem je potrebna dodatna obrazovna podrška; F9. analizira potrebe deteta za dodatnom obrazovnom

	F4. specifične teškoće i prepreke koje imaju deca kojoj je potrebna dodatna obrazovna podrška; F5. zakonski okvir i pravilnike kojima se uređuje inkluzivno obrazovanje.	F7. da dete sa smetnjama u razvoju treba da pohađa redovnu školu/nastavu.	podrškom, njihov napredak i razvoj; F10. otklanja fizičke, komunikacijske i psihosocijalne prepreke za aktivno uključivanje dece u obrazovni proces; F11. kreira stimulativnu i inkluzivnu atmosferu u odeljenju i školi; F12. izrađuje individualni obrazovni plan; F13. realizuje individualizovanu nastavu; F14. planira i ostvaruje saradnju sa roditeljima, drugim institucijama i organizacijama radi ostvarivanja prava deteta na obrazovanje i u obrazovanju.
Kompetencije za ostvarivanje prava deteta iz člana 28 Pravo na obrazovanje	G1. sadržaj prava deteta na obrazovanje; G2. sadržaj prava deteta na besplatno obrazovanje; G3. sadržaj prava deteta na obavezno obrazovanje; G4. sadržaj prava deteta na poštovanje njegovog/njenog ljudskog dostojanstva i integriteta; G5. prava i obaveze učenika u obrazovnom sistemu; G6. mere i aktivnosti radi sprečavanja ranog napuštanja školovanja i osipanja dece iz obrazovnog sistema.	G7. osnovne principe na kojima se zasniva sistem obrazovanja i vaspitanja u Srbiji (član 7 ZOSOV-a).	G8. se uzdržava od svih oblika telesnog kažnjavanja i disciplinovanja dece; G9. se uzdržava od svih oblika okrutnih i ponižavajućih oblika kažnjavanja i disciplinovanja dece; G10. se uzdržava od zahteva prema deci i roditeljima kojima se narušava pravo na besplatno obrazovanje; G11. prati razvoj i proces učenja deteta; G12. planira i realizuje mere i aktivnosti radi sprečavanja ranog napuštanja školovanja i

			osipanja dece iz obrazovnog sistema.
Kompetencije za ostvarivanje prava deteta iz člana 29 Pravo na odgovarajući kvalitet obrazovanja (ciljevi i ishodi obrazovanja)	H1. sadržaj prava na odgovarajući kvalitet obrazovanja definisan Konvencijom; H2. ciljeve, ishode, standarde, ključne i međupredmetne kompetencije obrazovnog sistema u Srbiji; H3. elemente kvaliteta obrazovanja u Srbiji u skladu sa zakonom (član 6 ZOSOV-a). H4. interaktivne metode rada.	H5. stav da je kvalitet obrazovanja pravo deteta.	H6. planira i realizuje nastavne i vannastavne aktivnosti kojima se ostvaruje program obrazovanja i vaspitanja i postižu propisani ciljevi, ishodi i kompetencije dece; H7. planira i realizuje individualni plan profesionalnog usavršavanja radi unapređenja kvaliteta svog rada; H8. da primenjuje aktivne metode rada u nastavi gde je dete aktivni učesnik obrazovno-vaspitnog procesa.
Kompetencije za ostvarivanje prava deteta iz člana 30 Prava deteta pripadnika manjinskih zajednica	I1. sadržaj prava deteta pripadnika manjinskih zajednica kako je definisano Konvencijom; I2. kulturu deteta pripadnika nacionalnih manjina; I3. jezik deteta pripadnika nacionalnih manjina.	I4. ravnopravnost manjinskih zajednica.	I5. se uzdržava od kršenja specifičnih prava deteta pripadnika manjinskih zajednica; I6. štiti prava deteta pripadnika manjinskih zajednica; I7. planira i realizuje aktivnosti i sadržaje kojima se podstiču interkulturalnost, razumevanje, prihvatanje i značaj različitosti i kultura manjinske zajednice; I8. zaštiti kulturni identitet deteta pripadnika manjinskih zajednica.
Kompetencije za ostvarivanje prava deteta iz člana 31 Pravo na odmor,	J1. sadržaj prava deteta na odmor, slobodno vreme i kulturne aktivnosti;	J4. stav da deca uče i razvijaju se i kroz druge, vanškolske aktivnosti.	J5. da analizira stepen opterećenja učenika;

slobodno vreme i kulturne aktivnosti	J2. različite nastavne metode i oblike rada; J3. razvojne kapacitete dece i njihovu povezanost sa opterećenjem nastavom i školskim obavezama.		J6. konsultuje (pita) decu o tome koliko su opterećeni školskim obavezama; J7. se uzdržava od prekomernog opterećivanja dece školskim obavezama van škole.
---	---	--	--

FINAL – UCPD – PCF

2.4. Zaključna razmatranja

Kroz opisani proces identifikovana su ukupno 122 indikatora kojima se precizira 10 standarda kompetencija za ostvarivanje, poštovanje i primenu prava deteta nastavničke profesije. Najveći broj njih nije prepoznat postojećim modelima, tako da se pokazalo kao osnovano posmatrati nastavničke kompetencije kroz prizmu ostvarivanja prava deteta. Prezentovani model kompetencija ne teži da bude zamena za postojeće. Njegova svrha je da osvetli onaj deo nastavničkog poziva koji se odnosi na zaštitu, ostvarivanje i primenu prava deteta kao neodvojivog aspekta rada učitelja i nastavnika i pomogne u prepoznavanju važnosti njihove uloge i odgovornosti u vezi sa pravima deteta u obrazovnom sistemu. Štaviše, dati model teži da bude kompatibilan sa postojećim, nadograđujući ga novim uvidima koji proizilaze iz nove perspektive na kojoj su zasnovani.

Prepoznati indikatori povezani su sa pojedinačnim odgovornostima nastavnika u vezi sa poštovanjem prava deteta. Uvek kada je to bilo moguće, odgovornosti su preuzimane iz nacionalnog zakonskog okvira. To je radjeno u situacijama kada je pravo garantovano Konvencijom prepoznato nacionalnim zakonima i kada je ono prepoznato u skladu sa standardom iz Konvencije. U pojedinim domenima nacionalno zakonodavstvo je u potpunosti utemeljeno na odredbama Konvencije, čak i dodatno konkretizovano, tako da je bilo moguće definisati veoma detaljne i precizne indikatore. Ovo se odnosi, na primer, na prava na zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja iz člana 19 Konvencije, pravo na zaštitu od diskriminacije iz člana 2. Takođe, snažno uporište u domaćem zakonskom okviru pronađeno je za prava deteta u statusu izbeglice (član 22), prava deteta sa smetnjama u razvoju (član 23) i prava deteta pripadnika manjinskih zajednica (član 30), i to zbog intenzivne integracije inkluzivnog obrazovanja u obrazovno-vaspitni sistem Srbije, koje je u suštini zasnovano na poštovanju ovih prava deteta. Sa druge strane, za prava deteta koja nisu prepoznata i potvrđena nacionalnim zakonima, odgovornosti nastavnika su prepoznavane direktno iz odredaba Konvencije, oslanjajući se na postojeća tumačenja prava datih od strane Komiteta za prava deteta kroz opšte komentare. U prvom redu to se odnosi na princip „najboljih interesa deteta“ iz člana 3 Konvencije, ali i mnogih prava iz domena participativnih, odnosno građansko-političkih prava.

Jedan broj indikatora kompetencija dat ovim modelom podudara se sa kompetencijama prepoznatim u drugim modelima, uključujući i one određene u Pravilniku o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja. To je posledica činjenice da su prava deteta čvrsto utemeljena u humanističkim naukama, prvenstveno psihologiji, pedagogiji i sociologiji, koje su po prirodi u jakoj vezi sa obrazovnim sistemom, ali i činjenice da je Konvencija članom 29 kvalitet obrazovanja uzdigla na nivo ljudskog prava. Njime je Konvencija napravila upliv u ciljeve, ishode, nastavne metode i oblike rada, pa delimično i sadržaj obrazovanja što se teme i oblasti koje su u domenu standardnih nastavničkih kompetencija, te su kao takve prepoznate i detaljno razrađene drugim modelima. Ovo se prvenstveno odnosi na kompetencije iz domena zaštite prava već pomenutog član 29, ali članova 22, 23 i 30 koji govore o pravima deteta izbeglica, dece sa smetnjama u razvoju i deci pripadnicima nacionalnih manjina. U tim domenima, autori ovog modela nisu težili detaljnoj razradi indikatora, već su se zadržali na onim koji imaju perspektivu karakterističnu za prava deteta, ujedno uvažavajući činjenicu da su drugim modelima kompetencija ti indikatori detaljno prepoznati. Za kreiranje programa

inicijalnog, odnosno stručnog usavršavanja učitelja i nastavnika, te kompetencije nije neophodno obuhvatiti jer se one stiču kroz druge programe obrazovanja nastavnog kadra.

Takođe, određeni slični indikatori ponavljaju se u dva ili više domena (na primer, indikatori u vezi sa saradnjom sa roditeljima i lokalnom zajednicom), što je posledica činjenice da su prava deteta neraskidivo povezana i deluju u uzajamnoj sinergiji, tako da se slične ili identične odgovornosti nastavnika javljaju u odnosu na nekoliko prava deteta, odnosno nekoliko domena. Važno je naglasiti da indikatore kompetencija za ostvarivanje prava deteta treba posmatrati kao celinu jer samo u svojoj ukupnosti oni na odgovarajući način oslikavaju neophodna znanja, veštine i stavove koje nastavnici treba da imaju kako bi na pravi način odgovorili zahtevima u vezi sa poštovanjem prava deteta u obrazovnom sistemu.

U sinergiju sa definisanim pojmom „obrazovanje za prava deteta“, datim u prvom delu dokumenta, prezentovani model kompetencija daje relevantnu osnovu za planiranje obrazovnog programa za obuku nastavnika o pravima deteta, kako u inicijalnom obrazovanju, tako i za program stručnog usavršavanja.

3. MODEL SILABUSA ZA INICIJALNO OBRAZOVANJE ZA PRAVA DETETA NASTAVNIKA U SRBIJI – PRILOG 1

Literatura

1. Cambridge English Dictionary, [online], available at: <https://dictionary.cambridge.org/> [accessed 19 Feb 2019].
2. CESCR General Comment No. 14: *The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12) Adopted at the Twenty-second Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 11 August 2000* (Contained in Document E/C.12/2000/4), [online], available at: <https://www.refworld.org/pdfid/4538838d0.pdf> [accessed 19 Feb 2019].
3. Collins Dictionary, [online], available at: <https://www.collinsdictionary.com/> [accessed 19 Feb 2019].
4. Committee on the Rights of the Child, *Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Serbia**, [online], available at: http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/concluding_observations_on_the_combined_second_and_third_periodic_reports_of_serbia.pdf [accessed 19 Feb 2019].
5. Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 13 (2011): *The right of the child to freedom from all forms of violence, CRC, Geneva, 2011, para. 59*, [online], available at: <https://www.refworld.org/docid/4e6da4922.html> [accessed 19 Feb 2019].
6. Council of Europe (2017): *Competences for Democratic Culture*, [online], available at: <https://rm.coe.int/16806ccc07> [accessed 19 Feb 2019].

7. D. Tigelaar, D. Dolmans, I. Wolfhagen and C. Van der Vleuten, (2004). *The development and validation of a framework for teaching competencies in higher education*. Higher Education, 48(2), 253–268 (prema Pantić & Wobbles, 2010).
8. E. Villegas-Reimers and F. Reimers, (2000). *Professional development of teachers as lifelong learning: Models, practices and factors that influence it*. Washington D. C.: BISCE of the National Research Council.
9. Flowers and Nancy (2004). How to define ne human rights education? A complex answer to a simple question' in *International Perspectives in Human Rights Education*. Edited by Viola B. Georgi and Michael Seberich, (pp. 105-127), Bertelsmann Foundation Publishers, Gütersloh.
10. General comment No. 17 (2013): *on the right of the child to rest, leisure, play, recreational activities, cultural life and the arts (art. 31)*, Publisher UN Committee on the Rights of the Child (CRC), [online], available at: <https://www.refworld.org/docid/51ef9bcc4.html> [accessed 19 Feb 2019].
11. Gerber, P. (2008). *From Convention to Classroom: The Long Road to Human Rights Education. Measuring States' Compliance with International Law Obligations Mandating Human Rights Education*. PhD Thesis published by VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co.: Saarbrücken, Germany.
12. Grupa autora, (2006). *Kompas- Priručnik za obrazovanje mladih o ljudskim pravima*. Centar za građansko obrazovanje, Podgorica, 27.
13. Hornby, A. S. (1993). *Oxford Advanced Learner's Encyclopedic Dictionary*. Oxford University Press; 2nd edition.
14. J. Gonzáles and R. Wagenaar, (2008). *Universities' contribution to the Bologna Process. An introduction*. (2nd edition). Bilbao: Universidad de Deusto.
15. J. Vranješević i Z. Trikić, (2013). *Kompetentan nastavnik u kompetentnom sistemu. U: V. Vizek i Z. Velkovski (Ur.). Nastavnička profesija za 21. vek (60-64)*. Beograd: Centar za obrazovne politike.
16. L. Radulović, A. Pejatović i N. Vujisić-Živković, (2010). *Polemika: Profesionalne kompetencije nastavnika*. Andragoške studije, 1, 161-170.
17. Lundy, L. (2012). *Children's Rights and Educational Policy in Europe: The Implementation of the United Nations Convention on the Rights of the Child*. Oxford Review of Education, 38 (4), 393-411.
18. Lundy, L. and McEvoy, L. (2012). *Children's Rights and Research Processes: Assisting Children to (In)formed Views*. Childhood, 19 (1), 116-129.
19. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima Usvojen i otvoren za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine 2200A (XXI) od 16. decembra 1966 STUPANJE NA SNAGU: 3. januar 1976. u skladu sa članom 27, [online], dostupno na: <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BIntCovEcSocCulRights.pdf> [pristupljeno 19. februar 2019].
20. N. Pantić i T. Wubbels, (2010). *Teacher Competences as a Basis for Teacher Education – Views of Serbian Teachers and Teacher Educators*. Teaching and Teacher Education 26, 1-27.
21. OECD (2005). *Teachers matter: attracting, developing and retaining effective teachers*. Paris: OECD.
22. OECD (2005). *The Definition and Selection of Key Competencies: Executive Summary*.
23. OHCHR (1997). *Guidelines for National Plans of Action for Human Rights Education*, (A/52/469/Add.1). New York: United Nations.

24. Opšti komentar br. 5: *Opšte mere implementacije Konvencije o pravima deteta (članovi 4, 42 i 44, st. 6)*, [online], dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Op%C5%A1ti-komentari-Komiteta-za-prava-deteta.pdf> [pristupljeno 19. februar 2019].
25. Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, [online], dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/opsti_protokol_za_zastitu_dece_od_zlostavljanja_i_zanemarivanja.html [pristupljeno 19. februar 2019].
26. Porodični zakon "*Sl. glasnik RS*", br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015, [online], dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/porodicni_zakon.html [pristupljeno 19. februar 2019].
27. Potvin, M. and Benny, J. (2013). *Children's Rights Education in Canada: A Particular Look at the Quebec School System*. Quebec: Université du Québec à Montréal.
28. Povelja Ujedinjenih nacija, [online], dostupno na: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Povelja_Ujedinjenih_nacija.pdf [pristupljeno 19. februar 2019].
29. Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja "*Službeni glasnik RS*", broj 22 od 4. marta 2016.
30. Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje "*Službeni glasnik RS*", broj 74 od 5. oktobra 2018. [online], dostupno na <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2018/74/4/reg> [pristupljeno 19. februar 2019].
31. Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu, učeniku i odraslom "*Službeni glasnik RS*", broj 80 od 24. oktobra 2018. [online], dostupno na <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2018/80/4/reg> [pristupljeno 19. februar 2019].
32. Pravilnik o postupanju ustanove u slučaju sumnje ili utvrđenog diskriminatornog ponašanja i vređanja ugleda, časti ili dostojanstva ličnosti "*Službeni glasnik RS*", broj 65 od 24. avgusta 2018.
33. Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje "*Sl. glasnik RS*", br. 30/2010, [online], dostupno na https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_protokolu_postupanja_u_ustanovi.html [pristupljeno 19. februar 2019].
34. Pravilnik o Standardima kompetencija za profesiju vaspitača i njegovog profesionalnog razvoja, [online], dostupno na: <http://zuov.gov.rs/wp-content/uploads/2018/10/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%B8-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf> [pristupljeno 19. februar 2019].
35. R. Barnett, (1994). *The Limits of Competence: Knowledge, Higher Education and Society*. Buckingham: Society of Research into Higher Education and Open University Press.
36. Radni dokument Evropske komisije Podrška nastavničkoj profesiji za bolje ishode učenja (*Supporting the Teaching Profession for Better Learning Outcomes*, 2012).
37. The Human Rights Based Approach to Development Cooperation: *Towards a Common Understanding Among UN Agencies*, [online], available at: <https://hrbaportal.org/the-human-rights-based-approach-to-development-cooperation-towards-a-common-understanding-among-un-agencies> [accessed 19 Feb 2019].

38. UN Committee on the Rights of the Child (2001) General Comment No.1 (2001) Article 29 (1): The Aims of Education (CRC/ GC/2001/1), [online], available at: [https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/a\)GeneralCommentNo1TheAimsofEducation\(article29\)\(2001\).aspx](https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/a)GeneralCommentNo1TheAimsofEducation(article29)(2001).aspx) [accessed 19 Feb 2019].
39. UN General Assembly (1989). *United Nations Convention on the Rights of the Child*. New York: United Nations.
40. UN General Assembly (2011). *United Nations Declaration on Human Rights Education and Training*, 89th plenary session (A/ RES/66/137). New York: United Nations.
41. UNICEF (2014). *Child Rights Education Toolkit: Rooting Child Rights in Early Childhood Education, Primary and Secondary Schools*. Geneva: UNICEF Private Fundraising and Partnerships Division.
42. UNICEF (2016). *Konvencija o pravima deteta*, [online], dostupno na: <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/konvencija-o-pravima-deteta>
43. United Nations Declaration on Human Rights Education and Training (2011), [online], available at: [https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/UnitedNationsDeclarationonHumanRightsEducationandTraining\(2011\).aspx](https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/UnitedNationsDeclarationonHumanRightsEducationandTraining(2011).aspx) [accessed 19 Feb 2019].
44. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, [online], dostupno na: http://www.ombudsman.co.me/docs/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf [pristupljeno 19. februar 2019].
45. Ustav republike Srbije "Sl. glasnik RS", br. 98/2006, [online], dostupno na https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html [pristupljeno 19. februar 2019].
46. W. L. Sanders and J.C. Rivers, (1996). *Cumulative and Residual Effects of Teachers on Future Student Academic Achievement*. University of Tennessee.
47. Zakon o azilu i privremenoj zaštiti "Sl. glasnik RS", br. 24/2018, [online], dostupno na <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-azilu-i-privremenoj-zastiti.html> [pristupljeno 19. februar 2019].
48. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja , "Sl. glasnik RS", br. 88/2017 i 27/2018 - dr. zakoni, [online], dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovnom_obrazovanju_i_vaspitanju.html [pristupljeno 19. februar 2019].
49. Zakon o ratifikaciji konvencije ujedinjenih nacija o pravima deteta "Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90 i "Sl. list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 4/96 i 2/97, [online], dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ratifikaciji_konvencije_ujedinjenih_nacija_o_pravima_deteta.html [pristupljeno 19. februar 2019].
50. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom , "Sl. glasnik RS", br. 33/2006 i 13/2016, [online], dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_diskriminacije_osoba_sa_invaliditetom.html [pristupljeno 19. februar 2019].
51. Zakon o zabrani diskriminacije , "Sl. glasnik RS", br. 22/2009 , [online], dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html [pristupljeno 19. februar 2019].
52. Zakon o zaštiti podataka o ličnosti "Sl. glasnik RS", br. 97/2008, 104/2009 - dr. zakon, 68/2012 - odluka US i 107/2012, [online], dostupno na https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_podataka_o_licnosti.html [pristupljeno 19. februar 2019].

53. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih *manjina* "Sl. list SRJ", br. 11/2002, "Sl. list SCG", br. 1/2003 - Ustavna povelja i "Sl. glasnik RS", br. 72/2009 - dr. zakon, 97/2013 - odluka US i 47/2018, [online], dostupno na https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html [pristupljeno 19. februar 2019].
54. Zaštitinik građana i poverenik za zaštitu ravnopravnosti (2011) *Prava deteta u međunarodnim dokumentima*, 116-122, [online], dostupno na: https://www.ombudsman.rs/attachments/2145_PDFPrava_detet_u_medjunarodnim_dokumentimaF.pdf [pristupljeno 19. februar 2019].

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

371.12:159.923.3(497.11)(035)(0.034.2)
342.726-053.2(497.11)(035)(0.034.2)
37.014:341.231.14-053.2(497.11)(035)(0.034.2)

OBRAZOVANJE za prava deteta učitelja i nastavnika u Srbiji [Elektronski izvor] :
okvir za izradu programa inicijalnog i stručnog usavršavanja učitelja i nastavnika o
pravima deteta u Srbiji / Radovan Cicvarić ...[i dr.]. - Beograd : Užički centar za prava
deteta, 2019 (Užice : Grafos). - 1 elektronski optički disk : tekst ; 12 cm

Sistemski zahtevi : Nisu navedeni. - Nasl. sa naslovnog ekrana. - Tiraž 100. -
Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija.

ISBN 978-86-904595-9-9

1. Цицварић, Радован, 1974- [аутор]

а) Наставници -- Стручно усавршавање -- Србија -- Приручници б) Права детета -
- Србија -- Приручници в) Образовни систем -- Србија -- Приручници

COBISS.SR-ID 280746764